

„Droschak”

ORGANE

de la Fédération

Révolut. Arménienne.

ԴՐՈՇԱԿ

Adresse:

RÉDACTION DU JOURNAL.

„Droschak”

GENÈVE (Suisse)

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՁՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ” ՕՐԳԱՆ

ԲԱՐԲԱՐՈՍ Ի ԺԺՄԸ

Վանայ կոտորածը նորէն անգամ մը ևս կուգայ հաստատալու թէ տասնէհինգ տարիներէ ի վեր—Գողգոթայի վերելք մը—Թիւրք կայսրութեան մէջ հիւլէ մը իսկ փոխած է դէպի հայութիւնը: Թիւրք պետական վարիչները—այդ համակոյտը կասկածելի բախտախնդիրներու—ոչինչ կը սորվին և ոչինչ կը մոռնան դժբախտաբար: Երէկը այսօրայ կը նմանի, և այսօրը գուցէ վաղան: Կոյր և յամառօրէն արիւն-ուռչա ճակատագրականութիւն մը կը ծանրանայ այդ երկրին վրայ, ուր մարդիկ աւելի չարիքին մէջ ընդունակ են գերազանցելու քան բարութեան մէջ և ուր մարդկային մտածումը ու բնազդը արիւնի սատիզմին շուրջը կը դառնայ միայն:

Դաւաճանի մը մասնութիւնը կամ ուէ չնչին միջադէպ, պատրական և առիթ կատեղծէ Թիւրք կառավարութեան կոտորածի ժամանցներ սարքել ալօսման դէօվլէթին փրկելու գերապոյն արքշիուքութիւնով մը:

Դաւաճանութեան ինչ զարհուրելի գաղափարը կը ներշնչէ մեզի Համիդի կառավարութիւնը, երբ իր ցեղին տգէտ խաժամուժին մէջ կը բաջալերէ և ի հարկին կը պատրաստէ նամէրտ և անասպետական հակումներ, անբարոյական նեարդեր և ոճիրի թոյնը, այն է խնդալ զոհի երեսին, շոյել, զինաթափ ու միամիտ ընելէ յետոյ դաշունահարել դաւաճանօրէն: Եւ դեռ սպասել, այդպիսի եղբունագործ ըէժիմի մը մէջ որ բարոյական մթնոլորդ մը ստեղծուի...

Վանի երկու թուղթիները, մէկը ոճիրը մերկացնող Թիւրքի մը կողմէ, միւսը քաղաքին Օսմանեան աւագանիին կողմէ, որ կը քանայ Թիւրք ամբոխին մէջ ոճրագործութեան կռապաշտութիւնը մշտնջենաւորել, կուգան շեշտել երկրի գողաւազակ վարիչներու մութ հոգեբանութիւնը և ձգտումները, որոնք, չեղձահարելով մինչև իսկ երկրի շահերու վտանգին առջև, կը շարագեղծեն Թիւրք ժողովրդի տգիտութիւնը, բնազդայնութիւնը և կը փորեն անոր դժբախտութեան և կործանումի գահավէժները:

Ըրջաբերականը, Օսմանեան աւագանիին մարդասպան ներշնչումով գրւած, „Ալլահի կանոնագիրը” թելադրիչ անունը կը կրէ: „Սպաններ կեաւորները”, ահա չարաշուք աղաղակը, որը ասիական սարուճարեր, մէկէ աւելի անգամներ, արձագանք տւած ու արտասւած են. և գուցէ Ասիոյ բոլոր գաղանները այնքան սունացած չեն ձմրան ու իրենց կատաղութեան գիշերները, որքան այդ մարդ-գաղանային մահասարսուռ ճիւղը լսւած, ու որոտացած է դժբախտ ժողովուրդներու գլխին, որը անիծեալ բախտը դրած է Թիւրք փատիշահներու հովանիին տակ:

Ինչով բացատրել այժմեան ըէժիմին անվերջ բարբարոսութիւնը,—գոյութեան հարցի պատրականաւ մտածումով, կամ բարոյական գիտակցութեան պակասութեան,—անոր ղեկավարող անհատներուն մէջ, որոնք շարունակ բացասական դերի մէջ կը ներկայանան, մտքի դաժան և տգոյն միակերպութիւնով մը, և ժողովուրդներու բարօրութեան ու մարդկայնութեան զգացումի ու մտածումի բացարձակ ամայութիւնով... Ինչով բացատրել իրաւունքի, արդարութեան գաղափարի և մարդկային կեանքի վայրապարութիւնը և ունայնութիւնը, որոնք ամէն ըրպէի, կուռքի բեկորներու պէս կարող են գետին փշրուիլ: Ինչով բացատրել...

Քսաներորդ դարը չէ կրցած բարեշրջել այդ ըէժիմը, և երբ քաղաքակրթութեան լոյսին առջև ստիպւած է դիրք բռնել, շարժիլ և մարդկայնանալ, կամ կռաւարական լուրջ և պարկեշտ հասկացողութեան գալ, երկրին մէջ կուռ և արդար համերաշխութիւնը ստեղծել, ուրիշ բան չընել այլ ապիկարօրէն ծախել իր երկրին մասերը և կենսական շահերը օտարին, տնտեսական ստրկութեան մասնել պետութիւնը և շարունակել անբան և կամայական քաղաքականութիւնը—կոտորածը, և խեղդել ամէն բողոքի և արդարութեան ձայն արեան գոլորշիներու մէջ:

Սուլթանի կռաւարական ըէժիմը, մարդասպան մեքենայ մընէ միայն, և չներկայացներ իր ժողովրդին բարոյական ուժը, մարդկայնական ձգտումները: Այդ ըէժիմը առօրեայ զգայապաշտ գոհացումը փնտռած է իր գոյութեան մէջ, խոյս տւած մտքի ընդհանրացումներէ որոնք կատեղծեն և կը կաղապարեն ցեղերը և լաւագոյն կռաւարութիւնները: Աշխատած է, որքան կարող

է, անբանցնել իր ժողովուրդը, անոր մէջ սպաննելով կամ թունաւորելով մարդկայնական ամէն ձգտում և ազնուութիւն և մշակելով միմիայն կործանարար և աղէտաբեր բնազդները: Ոչ մէկ կառավարութիւն այնքան թշնամի և դահիճը չէ եղած իր երկրի նիւթական ու բարոյական անկումին:

Այդ մահացուցիչ և դժոխային ռէժիմը չէր կրնար ուրիշ մթնոլորտ ստեղծել այլ եթէ դժգոհութեան ու ըմբոստութեան խռովքներ ու փոթորիկներ, որոնց կը դիմագրէ Եղեռնին ռէժիմը, արիւնոտ աւանդական դաշոյնը ափին. և երբ ամէն ինչ խաղաղած է արիւնի ալիքներուն սակ, կառավարական անբանութիւնը կերթայ հանգչիլ և վաւաշանալ իր որջին մէջ, բորենիի անհոգութիւնով մը, առանց պատճառները որոնելու, առանց իր ուղեղին մէկ բլիթը յոգնեցնելու թէ ինչ կարելի է ընել որ երկրին մէջ բարեկարգութիւն, ապահովութիւն և արդարութիւն տիրէ և առանց իսկ մտաբերելու թէ ժամանակը կը քալէ, և իր դիմացը կը գտնուի խորհող, զգացող և պահանջող մարդ-էակը:

Արեւելեան հարցը բացելու օրերուն ենք, և թերեւս անհաւանական չէ որ պատերազմ ծագի Խելացի, հեռատես կառավարութիւն մը աւելի լրջօրէն պիտի անդադառնար իր ներքին դժուրեան վրայ և սիրաշահէր տարրերը. ընդհակառակը յափշտակութեան, հարստահարութեան և կոտորածի յարատեւ և անյեղչի սիստէմն է որ կը շարունակէ նոյնքան խանդավառ և բարձրորոս ցնծութիւնով և վայրագութիւնով և որ նոյնքան ատելութեան ամպեր կը կուտակէ երկրին արդէն մռայլ հորիզոններուն վրայ:

Օսմանեան փաղիշահներու պատմութիւնը, հազիւ բացառութիւնով, ոչինչ ունի արեւոտ, բայց Ապգիւլ Համիդ աւելի ցցուն ըլլաւ ինչ որ կար ախտաժէտ, գարշելի այդ ռէժիմին մէջ — ինքը ըլլալով փառապանծ մարմնացումը և ցուցանքը կնամարդի Արեւելքին բոլոր անբարոյականութիւններուն, լրբութիւններուն և տրամադրի և եղեռնային հակումներուն: Երեսուն տարիէն աւելի է որ այդ մարդը մահի, արիւնի և սպանութեան մթնոլորտի մը մէջ կապրի, ինչպէս բանաստեղծը իր երազներուն մէջ. Էսքիլի ողբերգութեան ոճրագործ հերոսներուն մէկուն համար, հեղինակ մը կըսէ թէ, շնագայլն է որ միշտ գէպի արիւնի հոտը կը ձգւի: Այսպէս բանի կը ծերանայ Ապգիւլ Համիդ, արիւնի պահանջը և հայաջինջ կողուցը աւելի ու աւելի կը բորբորին և անդիմադրելի կը դառնան անոր մէջ որ չէ կարող առանց դիակի ապրիլ:

Վանի կոտորածը վերջինը չէ գուցէ մահաւան ասպետին շահատակութիւններուն, որուն ոճիրներով ծոց-ւոր գանկը օրօրի նոր զարհուրանքներ կերկնէ, ամէն տեղ իր վատասեռ և սարսափահար գոյութիւնը անվտանգ... և թերեւս անկենդան իրականութեան առջև

դնելու համար և սակայն միշտ ալ նորերը կը ծնին աւելի սպառնալից, աւելի հրամայական Ստրուկի զաւակ ամէն կողմ ստրկութիւն կը սիրէ տեսնել, սողուններ և ոչ պայծառափայլ ճակատներ, մեռելութիւն և ոչ կեանք:

Իր դժոխային թագաւորութեան մէջէն, հեծեծանքներով, աղիողորմ ճիչերով, հառաչներով ու երիտասարդ և կորովի սրտերու հոգեւարքի հռչակներով փոթորկաւած, զայրոյթի և օրէստեան արդարաւրէժ բազուկներ կը պրկւին, իրենց վեհագոյն ջղաձգութեան մէջ անգթութեան և դաւաճանութեան փաղիշահին դէմ, որ կործանելով ու անպատելով իր երկիրը և իր ժողովուրդը, նիւթական անկումին շաղկապելով բարոյական անկումը, արիւնկզակ վեհապետի տխուր անմահութիւնը ստացաւ:

Եթէ այս տխուր աշխարհը դժոխք մ'ունենար՝ Համիդ արժանի էր ան որ թագաւորը ըլլալու...

Վ Ա Ն Ի Դ Է Պ Ք Ե Ր Ը

«ԴՐՕՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Անգլիական, Ժրանական, իսլաւական արտաքին գործոց նախարարներուն:

Պ. Ա. Ս. Ս.

Մենք մեր Բիւրօյին մէջ հաւաստի աղբիւրէ տեղեկութիւններ ունինք որ Թիւրքահայաստանի և մասնաւորապէս Վանի մէջ, նոր կոտորածներու պատրաստութիւններ կը տեսնուին: Առաջին կոտորած մը եղաւ սոյն քաղաքին մէջ մարտ 23-ին, Թիւրք ժողովուրդը իշխանութիւններու գրգռումով և առաջնորդութիւնով, սպաննեց 60-ի չափ խաղաղ հայեր: Յանցաւորները, ինչպէս միշտ, անպատիժ կը մնան: Ահա անունները այն գլխաւոր պաշտօնեաներուն որոնք կոտորածը սարքեցին: Վերաքննիչ ատենի նախագահը, ընդհանուր դատախազը, ոստիկանապետը, հաշակալութեան պետը, զինւորական քարտուղարը, հարցաքննիչ դատաւորին փոխանորդը և այլն: Օգտւելով համաշխարհային անուշագործութենէն, Օսմ. կառավարութիւնը կը պատրաստէ աւելի սարսափելի հարւած մը: Վանի հայկական թաղերը արդէն պաշարւած են: Բնակիչները ենթակայ են սպառնալիքներու: Եթէ կառավարութիւնը միայն յեղափոխականները հալածէր մենք չէինք բողոքել, բայց մենք սաստիկ զայրացած ենք և բուռն կերպով կը բողոքենք տեսնելով Թիւրք կառավարութիւնը որ սիստեմատիկ կոտորածներ կը սարքէ խաղաղ ժողովրդին դէմ: Բռնադատելով այսպէս բնակիչները խմբովին գողթել ահարկու ճակատագրէ մը ազատելու համար:

Պ. Ա. Ս. Ս.

Չեր կառավարութեան մէկ խօսքը, կորովի ազդարարութիւն մը, բաւական պիտի ըլլային փրկելու անբախտ բնակչութիւնները, որոնք, սակայն, երաշխաւորւած են միջազգային դաշնագրերով:

Եւրոպական մամուլին:

«Վանի մէջ գրութիւնը ծանր է «մարտ 23-ի կոտորածը կազմած է իշխանութիւններու կողմէն և կատարած պաղ զէնքերով: Հեղինակները ծանօթ են բայց կը մնան անպատիւ: Հայ ժողովուրդը սարսափի ենթարկւած է: Խմբովին բանտարկութիւններ: Զօրքեր լեցւած են քաղաքին հայ թաղերուն և արուբաճաններուն մէջ: Շահագ 150, Սէդ-քիա 100, Քուրուպաշ 100, հետեւեալ գիւղերուն մէջ Քըզ-ըլճա 50, Արջակ 100, Քարաքօնիս 150: Զօրքերը կը կե-րակուին գիւղացիներու հաշուով: Ոստիկանները կը կողակտեն տուները: Գիւղերու մէջ հաղորդակցութիւնները ընդհատուած: Քէօր Հիւսէյին փաշա և Քեամիլ պէյ կաւերեն երկիրը»:

«Վանը և գիւղերը, զօրքերով շրջապատուած, սովամահ վիճակի մէջ, արմատներով կը սնանին: Մանրամասն յատակագիծ մը գտնուած է նոր կոտորածի մը համար: Գաղտնի շրջաբերականի մը մէջ, սե-հարկերակներ կը յորդորեն ի-րենց հետեւորդները, փարատել հայերուն երկիւղը, բանալ տալ շուկան, յետոյ խուժել քաղաք, կոտորել և կողակտել, միաժամանակ յարձակիլ Այգեստանի վրայ, պատրասկելով որ Ֆէդայիները միախլմաններուն վրայ կը քալեն վրէժխն-դիր բլլալու համար»:

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ԹԵՐԹԵՐԷՆ

Վանէն հիւպատոսական տեղեկագրերուն նայելով գրու-թիւնը աւելի վատթարացած է: Թիւրք պաշտօնականները, որոնք վերջին կոտորածները գրգռեցին, և որոնց հեռա-ցումը պահանջուած է ուսական և անգլիական իշխանու-թիւններէն, դեռ իրենց պաշտօնին վրայ են: Հայկական թաղը պաշարուած է զրքերով: Կը պահանջուի յեղափոխա-կաններուն և զէնքերուն յանձնումը:

Թրքական տեղեկութիւններէ համեմատ Վանի հայոց թաղին մէջ խուզարկութիւններ կատարուած միջոցին 200 հրացան գտած են: Յեղափոխականները յաջողած են փախչիլ:

Հիւպատոսական հեռագրի մը համեմատ, խնդարկու-թիւնները հայերու տներու մէջ կը շարունակուին: Վեց յե-յեղափոխականներ որոնք տան մը մէջ ամրացած էին կա-տալի գիմադրութիւն ըրին. Սպաննեյին մէկ գին, որ և վի-րաւորեցին մէկ ուրիշ, և ի վերջոյ յաջողեցան փախչել:

Գտան ահագին քանակութիւնով հրացան, փամփուշտ և ուժանակ: Յարգ 40 հայեր ձերբակալուած են: դեռ մաս-նութեան ցանկին վրայ կան մաս հազար փտանգուած հա-յեր: Ռուսիոյ և Անգլիոյ հիւպատոսները միջամտեցին վա-լիին մօտ ընդհանուր ներման համար: Ռուսական դեռպանը Պօլիս մայիս 26-ին նոյն ուղղութեամբ գիմուժ ըրաւ Դրան:

ՎԱՆ, ապրիլ 6

Դաւաճան Դաւոն սպաննեցաւ մարտ 23-ին ոստի-կանատան առջև ուր կապրէր իբր ապահով վայր: Ահաբեկիչը տեղացի երիտասարդ մըն է՝ որուն ետեւէն բաւական ատրճանակ էին արձակեր, բայց ան կրակե-լով կանցնի թրքական թաղերէն և կը մտնէ հայկա-կան մասը:

Սպանութեան լուրը առնելուն պէս խուլիկանու-թեան պարագլուխները խուժանին գլուխը անցած կը սկսին աջ ու ձախ զարնել շուկայէն վերադարձող հա-յերը: Սպաննեցաներուն 90⁰/0-ը, սրագէնով և փայ-տով եղած են՝ այս է պատճառը որ ժողովուրդը ան-

գիտակ եղածին՝ կուգային և թրքական թաղերուն մէջ զոհ կը գնային: Սպաննեցաներուն թիւը կը հասնի 65 —80-ի: Հիւպատոսները կոտորածի լուրը լսելուն դուրս կուգան շուկան տանող ճանապարհի վրայ և վերադարձողները կը պաշտպանեն խուժանի յարձա-կումէն: Քրանսական հիւպատոսը գիշերը ժամը 2-ին կը գնայ քաղաք և մօտ 300 հոգի կը բերէ Այ-գեստան, յաջորդ օրը ուսական և Քրանսական հիւ-պատոսները միասին կերթան քաղաք և մնացածները, մօտ 1000 հոգի, շրջապատած 200 զօրքով, կառաջ-նորդեն Այգեստան. իսկ Անգլիական հիւպատոսը գը-նացեր էր Կլոր Դար, այնտեղի հայերը պաշտպանելու: Զինուորական հրամանատարը (Ֆէրիք) ևս մաս մը հայեր ուղեկիցներով կառաջնորդէ Այգեստանի թաղը: Այդ օրէն իվեր քաղաքը պատերազմական վիճակի մէջ է, հայերը չեն համարձակիր գնալ խանութները բա-նար, չը նայած կուսակալի և Ֆէրիքի հաւաստումնե-րուն: Քանի մը օր առաջ մունետիկը յայտարարեց կուսակալի կողմէն որ շուկայ չը գնացողը 2 ոսկի տուգանքի կենթարկուի, իհարկէ մարդ չգնաց, որեւէ երաշխաւորութիւն չկայ:

Չարագործներուն պարագլուխները ազատ կը շրջին ոչ մէկ պատասխանատուութեան չեն ենթարկուած: Այժմ հայերը և թիւրքերը իրարու թաղ չեն երթար: Ոչ հաց կայ ոչ դրամ. ժողովուրդը անօթի և սոված է: Երկիւղ կայ որ սովի հետեւանքով համաճարակ կարող է ծագիլ:

Գրեթէ ամբողջ Արեւելեան թիւրքիոյ, և մասնաւոժ րապէս Վասպուրականի մէջ ղետիֆները հաւաքուած են որոնց արդէն զէնքեր բաժանուած են: Տեղիս ղետիֆ-ներուն տաճկական մաւզէրներ, իսկ Կարին գերմանա-կան մաւզէրներ բաժնուած են:

Կառավարութիւնը արձակեց այն մուսթաֆըզները, որոնք ղետիֆներու փոխարէն մտեր էին ծառայու-թեան մէջ ամսականով, այն առաւելութիւնով որ կա-րող է պատահել որ անոնք ալ զէնքի տակ կանչուին: Երգնկայէն, Տիարպէթիէն, և Սվազէն արեւմուտք գտն-ւողներ —ըստ նոր տեղեկութեան շարժման մէջ կը դրւին և ըստ ոմանց դէպի Պաղտատ պէտք է երթան:

Ճէլալ փաշան 5 վաշտ զօրքով և թնգանօթներով Կարինէն ճանապարհուել է դէպի Վան: Թիւրքերու ըսածին նայելով, եթէ Վանի մէջ յեղափոխականներու հետ չը բռնուի, մէկ վաշտ ալ ասկէ առնելով կանցնի դէպի սահմանագլուխ:

Համիդիէներուն մէկ քանի ամիսէ իվեր հրաման ուղարկուած է որ պատրաստին, վերջիններս արդէն սկսեր են ձիեր գնել:

Քանի մը օրէ իվեր լուրեր կը պտտին որ համիդիէ-ներ քաղաք պիտի գան նոր զէնքերով զինուելու և յետոյ ճանապարհուելու իրենց որոշուած վայրերը, ըստ ոմանց, յատուկ՝ յեղափոխականներուն համար բերել կը տրւին անոնք: Երէկ լուր առնեցաւ որ Միւշիը հեռագրեր է որ համիդիէները պատրաստ մնան իրենց տեղերը: 10,000 ոսկի եկած է պատերազմական պատ-րաստութիւններու համար: Ընդհանուր տպաւորութիւնը այն է որ ուժեղ կերպով պատերազմական պատրաս-տութիւններ կը տեսնուին:

ՎԱՆ, 20 ապրիլ

Դաւաճանութեան և անոր հետեւանքներու մասին արդէն գիտէք: Ընդհանուր կորուստն է մօտ 300 հրա-
ցան և 300 հազար փամփուշտ: Դաւաճանը ամիս ու
կէս ապրելէ յետոյ սպաննւեցաւ: Թիւրք խուժանը որ
նախօրօք արդէն պատրաստուած էր աւելի մեծ սրիկա-
յական ձեռնարկի համար, նոյն րոպէին սրազէնքերով,
սպաննեց և վիրաւորեց մօտ 80 հոգի: Կառավարու-
թիւնը շատ թոյլ է և երբէք տրամադիր չէ պատժե-
լու պարագլուխները: Երես առնելով այդ քայլէն թիւրք
խուժանապետները կազմեր են միապետականներու
կուսակցութիւն մը անւանելով զիրենք, «Ֆէգայի հե-
տապնդող թիւրք մարմին»: Ատոնց թիւրք օրէօր կաճի
շնորհիւ ծայրայեղ անտեսական տագնապի և սովի և
թիւրք ժողովրդի վայրենի բնազդներին: Իրենց գաղտնի
ծրագրին մէջ կուզեն վստահութիւն ներշնչել մինչև
որ հայերը քաղաք ելնելով շուկան ամբողջովին բա-
նան: Ահա այդ ժամանակ շուկայի և քաղաքի դռները
բռնելով ասորձանկներով ու վաշտներով պիտի կո-
տորեն ու կողպտեն ժողովուրդը ապա Այգեստանի
վրայ քալեն: Այդ մարմինը յատուկ կնիք ալ ունի:
Հուկան հայերէն 1 ժամ հեռու է, այդտեղ է Վանի
ամբողջ երիտասարդութիւնը, մինչև քաղաք բացառա-
պէս թիւրք թաղերն են, իսկ շուկայ չը գնալ ըսել է
բոլորովին սովին մատնել:

Թիւրք կառավարութիւնը փութկոտօրէն զօրք կը
հաւաքէ Վարինէն և Տիարպեթիէն: Վարինէն արդէն
մէկ վաշտ և մէկ գումարտակ և ահագին ռազմա-
մթերք եկան: Լուր կայ թէ 4 վաշտ մը և մէկ գումար-
տակ ևս պիտի գան: Բէտիֆները և համիդիէները ևս
պատրաստ վիճակի մէջ են: Քաղաքին շուրջի գիւղերն
ալ զօրք պիտի լեցնի: Միթնոլորտը ելեքտրականացած է:
Կաւառներու մէջ անիշխանութիւնն սկսեր է, գողու-
թիւն, մարգասպանութիւն, քիւրդ ասպատակային խրմ-
բեր, որոնք ամէն կողմ կը թափառին... Կսկ սով-թա-
գաւորը իր մագիլներով կը գիշատէ Վանի ժողովուրդը:
Նպաստեց յանձնաժողովները 1—2 փուռ ունին ու
գարեհաց (ցեխանման մի բան) կը վաճառեն, 1500
ընտանիք իւր թէ կապրին ատով: Երթեկութիւնը
բոլորովին դադրած է գաւառներու հետ:

Դաւաճանի մատնութեան բոլոր փաստաթղթերը
յանձնուած են հինգ հոգիէ բաղկացած յանձնախում-
բի մը որ սկսեր է քննել ու գործադրել: Տեղական
ամբողջ երիտասարդութիւնը երեւի պիտի լեցնեն բան-
տեր, եթէ սակայն 96-ի դէպքերը չը կրկնին...

ԿՈՏՈՐԱԾԻ ԾՐԱԳԻՐՆԵՐ

(Մերկացում-բռնցիկ՝ թիւրքի մը կողմէ)

I

Վարը գրւած Ֆէսատճիների թշնամական գրգռու-
ման նպատակն էր Վանի իսլամների մէջ խռովարա-
րութեան սերմեր ցանել և մտիկ չընողներու վրայ
ամէն միջոց ի գործ դնելով խաբել և ամենէն առաջ
շուկայի մէջ յուզում յառաջ բերելով թաղերում ան-
գէն հանդիպողը սպաննել և վիրաւորել, եթէ վալին

փորձէր իսլամների դէմ միջոցներ ձեռք առնել, որո-
շած էին Դաւաճի ձեռքով սպաննել զայն: Այս ժողո-
վի կազմակերպութիւնը Դաւաճի դէպքէն ամիս մը
առաջ մտադրւած և ծրագրւած էր, այնպէս որ շաբ-
թըւան մէջ երկու գիշեր «սրա ի պատիւ»-ի (Դաւաճի)
պատրւակով մինչև առաւօտ կը խորհրդակցէին, այնպէս
որ կատարեալ պլան մը պատրաստած, օրէ օր առիթի
և պատահութեան կսպասէին: Դաւաճի դէպքը տեղի
ունենալուն պէս իսկոյն Ֆէսատճիների ժողովը յար-
մար առիթ գտնելով նախապէս իրենց մտադրած խռո-
վարարութիւնը և իրենց արքանեակներին տուած հրա-
հանգները ամբողջապէս կիրադրեցին:

Այժմ Վանի իսլամութեան մեծագոյն մասը և ե-
րեւելիների կարեւոր մասը՝ իրենց փնտաւարութեամբը
յայտնի այս Ֆէսատճիների ժողովի պատրանքներով,
չուզեր անոնց ինկած հորը ինչալ բայց զգուշացող ժո-
ղովրդեան մէջ երկիւղալի դրութիւն կը տիրէ: Այս
ժողովը տէրութեան և երկրի փնտսը կը ցանկայ: Մու-
զիգան թէև կարգ մը խուլիգանների ձեռքը տրւած
է, սակայն այս դաւաճանները իրենց ուզած ձայնը կը
հանեն: Այս բռնակալները այժմ իսկ ժողովուրդը հա-
մոզելու և իրապէս պատրանքների հրապարակ տալու
համար յատուկ պաշտօնեաներ կը յատկացնեն: Վա-
լին գիտէ այս ժողովը, կը կարծէ որ մեծ և կարեւոր
ժողով մըն է, այս պատճառաւ երկրի դատաւորը, պե-
տութեան ներկայացուցիչը և ժողովրդի տէրը ասոնցմէ
կը վախնայ: Այս նենգամիտ մարդիկ, եթէ այս ան-
գամ ալ թողլուութիւն ստանան՝ հազար ու մէկ նեն-
գութիւններով ժողովուրդը ձեռք կը ձգեն:

Եթէ այս բռնաւորները այս տեղէն չաքսորւին կամ
չը պաշտօնանկւին, իսլամ ժողովրդի մէջ այս կարգի
վատ նախաձեռնութիւններ շատ պիտի ըլլան, ասոնք
պատճառ պիտի դառնան կառավարութեան արդարասէր
«իճրաթի» յետաձգմանը. ընդհակառակը հաստատ
համոզւած եմ որ՝ հեղինակները—պատճառ դարձող-
ները ըստօրինի եթէ պատժւին այսպիսի դէպքեր այլևս
երբէք տեղի չեն ունենար:

Ասկէց 40 օր առաջ վերը յայտնած Ֆէսատճիների
ժողովի անդամներու անունները և իրենց շահատկու-
թեան տեղերը:

1. Իսքիմաժ Բէյիզի (ժողովին նախագահը)
2. Միւսսայի ումուի (ընդհ. դատաւոր)
3. Ահմէս պէյ
4. Դաւիթ
5. Մուհամեդ Միւսէյիզի (հաւաքալ)
6. Հանի Հիւսնի
7. Ասոք Էմէնի
8. Սաթըգ Էմէնի
9. Մուհամեդիի փեսան
10. Ջապիթա քապուր Բէքիպի Մուսա
11. Միւսթաֆազ Էմէլի Թէմիզ
12. Շապանիլի Էօմէր

Հետեւեալ կերպով են բաժնած կոտորածի վայ-
րերը:

Իսքիմաժէյի Ահմէս
Հանի Հիւսնի
Միւսթաֆազ Էմէլի Թէմիզ
սիկանապէս

Խաչ փողոցէն, բաղնի-
քի դռնէն մինչև Միւս-
սայի ումուիի տուն:

Միսսայի ումուսի (ընդհ. դասախաղ)
Ասոց էժէնցի
Մուսասէպէ Մուսէլէզի (հաւաքալալ)
Սասըզ էժէնցի
Միսսայի փետան՝ Մէնմէս

Միսսայի Ումուսի սու-
նէն մինչեւ հասնիս
միսնչեւ Հասան փաւայի
սուն:

Հաջի Հիւսնի
Մուսա Խաւայիլ զաւէ Մէնմէս էժ.
Դարա Ջէնէնցի ողլը Եուսուս էւ եղ-
բայրը

Բաղնիքի պուսնէն ըս-
կսեալ—տորէնի Երջա-
կայրը:

Մուսա էժէնցի
Թէմիլ էժէնցի
Էսմէր էժէնցի

Թափի պէլի սունէն
մինչեւ Եարսի Պասմանի
դուր, մինչեւ Սապօն-
նեանի սունը:

Հանի պէլ Ջաւէ Մանմուս էժէնցի էւ ընկերները Բուն Արարի էւ
Կոն Դար:

Ներկայ պարագային մեր մեծամասնութիւնը ասոնց
խաբերայ պատրանքներուն չենթարկելով հանդերձ
Մուհամմատի կրօնի և շէրիաթի սահմաններէն դուրս
չելլելով: Հանրութեան շահը յայտնի փնասէ պաշտպա-
նելու մասին մեր տաճած բաղձանքը եթէ գնահատուի
մեր խիղճը հանգիստ մնալով, երախտապարտ ևս կը
լինինք:

Ոչ կուսակցական թիրք մը

II

ՎԱՆ, 20 ապրիլի

Վանի սե հարկերակային խումբը, որ մարտ 23-ի
կոտորածն առաջ բերաւ, նոր ջարդ մը ծրագրած է,
որուն մանրամասները յաջողեցանք իմանալ հէնց այ-
սօր: Այդ խումբը հրատարակած է գաղտնի շրջաբե-
րական մը, սա խորագրով. «Թիւ 2, Աստուծոյ կանոնա-
գիր»: «Ամենուն պէտք է կարգաւ մի-
այն մեծ երուն: Իսլամ Միութեան Դիւանատուն»:

Ակնարկելով նախորդ թիւ 1 կանոնագրի յօդաւո-
ններուն (որ մեր ձեռքը ինկած չէ դեռ), թիւ 2 «Կա-
նոնագիրը» երկարօրէն կը բացատրէ թէ իսլամ Միու-
թեան մէջ մտնող երիտասարդը պարտաւոր է երդում
տալ, իրեն վիճակած գործը անպայման կատարելու
համար:

«Եթէ չը կատարէ—կը շարունակէ թուրքիկը—կո-
միտէն կանոնագրի 8-րդ յօդաւորի համաձայն ուխտա-
դրութիւն ալ մեռնելու է. եթէ մէկը չը սպաննէ ուխ-
տադրութիւն ան ալ մահաւան պատժի պիտի ենթարկուի:
Դուր պիտի առաջարկէր թէ այսպիսի գործեր գէշ են:
Արդէն քրիստոնեաները կը տեսնենք, անոնք ալ Միւ-
թիւնը այսպէս հաստատած են: Տեսանք այն մարդը
որ ֆէդայիներու վախէն բաղնիքի դրան առջև մատ-
նիչը սպաննեց, (կանարկէ մատնիչ Դաւիթի ահաբե-
կումին), ըսել է որ անոնք այս կարգի երդումներ ու-
նին: Այդ ահաբեկիչը թէ 15 տարեկան պատանի
էր, 100 իսլամներու մէջ մատնիչը սպաննեց և ինքն
ալ ազատեցաւ: Ասոնք վաղը մեզի ալ պիտի սպան-
նեն, երեսխաններն սրէ անցընեն և պատիւնիս ոտնա-
կոխ պիտի ընեն:

«Մեր իսլամներու մէջ եղած երկշտուութիւնը ոչ մի
տեղ չը կար: Լրտեսը զարնւած ատեն մենք, կոմիտէս,
եղանք պատճառը, որ կըցանք այնքան քրիստոնեայ
սպաննել շուկային, դաշտին ու փողոցներուն մէջ: Մեզ

մէ ոչ մէկուն բիթը չարիւնեցաւ: Կառավարութենէն մի
վախենաք, ան այնպիսի պարագաներու մէջ բան չըսեր,
աւելի կօգնէ, միթէ՞ կառավարութիւնը իսլամ չէ՞:

«Թիւ 1 կանոնագրի 9-րդ յօդաւորի համաձայն հը-
րապարակը հանդարտեցնելու ենք. հայերը ամբողջովին
շուկան թող բանան, և այն ատեն անոնց հետ կը
վարենք վարի յօդաւորներուն համաձայն:

«Թօդաւոր 11.—Քաղաքը հանդարտեցնելէ ետք
էն ջիւլմէնը, գիշեր ատեն որոշում տալու է, և հրա-
հանգներ տալու է ամենուն և ամեն մէկ պարագայի,
իր ձեռքի տակ գտնւած մարդիկ հրահանգելու 12-րդ
յօդաւորի համաձայն:

Թօդաւոր 12.—Ամեն մարդ իր կարծիքը յայտնելէ
ետք, կօմիտէի կողմէ քանի մը յօդաւոր պարունակող
կանոնագիր մըն ալ պիտի տրուի ձեզի, պէտք է մտքի
մէջ պահել, իսկ եթէ ժողովի չը գայ մէկը, այժմէն
իսկ յայտնելու է, որ շուկան բաց եղած ատեն առա-
ջուց ամեն պարագայի 15—20 մարդ ընկերանալու է,
և ամենուն շուկայի որոշ մաս յատկացելու է: Այս
գործի կատարման օրը պարագլուխները ժամագիր լի-
նելու են և բոլորի ժամացոյցները մէկ ըլլալու են:
Որոշած ժամուն՝ բոլորը մէկէն յանկարծ ամեն տեղէ
շուկան կոխելու են, բայց այնպէս որ առաջուց մարդ
չիմանայ: Ամեն խումբ իր ներս մտնելիք դրան մօտերը
սրճարանի մը մէջ կազմ ու պատրաստ ըլլալու է,
կարգադրւած ժամուն իւրաքանչիւր խումբ ներս խու-
ժելու է: Ոչ մէկու ձեռքը հրացան գտնւելու չէ, այլ
ատրճանակ, սուր, գաշոյն և նման բաներ, որպէսզի
ոչ ոք առաջուց բան մը չը նկատէ: Յետոյ դռներէն
ներս խուժելով 5—6 հոգի դռները լաւ փակելու են.
ասոնք ատրճանակը ձեռքերին՝ դէպի դուռը դիմող
հայը սպաննելու են: Գործը լմնացած պէտք է համարել
երբ հայ մը կենդանի չը մնայ և շիւղ մը առանց
կողոպտւելու:

«Արդէն երբ շուկայի մէջ եղածները սպաննենք,
միւսներու քով ալ ուժ չի մնար, (հայոց) պարագլուխ-
ները շուկան են, անոնք որ կոտորեցան, ալ վախ չը
կայ մեզի համար: Կառավարութիւնը այդ մասին ո՞ր-
կէ պիտի իմանայ: Պիտի ըսեն որ երկու ժողովուրդ
շուկայի մէջ իրարու հետ կռուեցան, ու կառավարու-
թիւնը անոր ետեւէն իյնալով՝ հայերը պիտի կոտորէ:
Դուր բնաւ մի վախնաք, յանուն Աստուծոյ, եթէ
այդ բեաֆիւրն երուն ձեռքը հրացան ալ ըլլայ՝
արձակելու անկարող են. փորձով ալ տեսանք:

«Շուկան այսպէս կտրելէ ետք, դեռ շուկան չը կո-
ղոպտւած, «Այգեստանէն ֆիդայիներ յարձակեցան»
ըսելով՝ հոն յարձակելու է: Եթէ առանց Այգեստանի
վրայ երթալով՝ կողոպուտի սկսինք, ֆէդայիները ժո-
ղովուրդը պիտի կոտորեն: Մենք ազատիլ չը պիտի
կրնանք, ալ անկէ ետք Միութեան ոչ մի բանի պիտի
չը կրնար ծառայել: Հանրագիր կազմելով, հեռագիր
տալով բան մը ընել պիտի չը յաջողինք. ո՞չ Պօլիս և
ո՞չ ալ կուսակալը մեզի չեն ըսեր:

«Քանի որ մեր վախճանը վտանգալից է, այժմէն
վտանգի մէջ մտնենք: Եթէ մենք այսպէս չը գործենք,
ֆէդայիները մեզի չը պիտի ներեն, գիշեր մը մէկէն
յարձակելով պիտի շփոթեցնեն մեզ և բոլորս ալ կո-
տորեն պիտի:

«Ձգուշ և լուրջ աշխատելով այսպէս ընելու ենք: Եթէ հայերը այժմէն շուկայի մէջ չը կոտորենք, ուրիշ պետութիւններ պիտի աշխատին ի կարգ հրաւիրել մեզ, «սրիկայ են» ըսելով: Իսկ հայերը, ճնշած են ըսելով, նորէն ամեն տեսակ նախադիմումներ պիտի թափեն մեր գլխուն: Կարինի, Բաղէշի պէս ընելու է, ուրիշ ճար չը կայ:

Ֆէդայի Ռետապոլիթի թիւրք ժողով»

Ահա այդպիսի աշխատանքի թուրքիներով մեր խուլիքները կաշխատեն գրգռել մեր դրացի մահմեդականներու մոլեռանդութիւնը, խեղաթիւրելով կարինի ազատագրական գեղեցիկ շարժումը, իրենց աւազակային-եղբունական արարքները պարտկել ջանալով հայրենասիրական քողի տակ:

ՀԱՆՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՎԱՆԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻՆ

(Ուղղած Հիւպատոսներուն, Կառավարութեան և Առաջնորդին)

Մարտ 23-ի անուր խժդուութենէն յետոյ որուն զոհ գացին շատ մը անմեղ այդայիններ և նոյնչափ ընտանիքներ ալ թշուառացան, մենք մնացեալ հայ ժողովուրդս՝ առ ահի նոր վայրագութեանց՝ մեր տուններուն մէջ փակած, խորհրդակցեցանք անցեալ, ներկայ և ապագայ կացութեան վրայ և հետեւեալ եզրակացութեան յանգեցանք:

Անդրադառնալով մօտիկ անցեալէն մենք կը տեսնենք որ մեր շրջապատի Մամուրանք, Խիզան, Սպարկերտ, Կարկան ևն. գաւառակներ որք 40—50 տարի առաջ հարկերու տուներէ բաղկացեալ շէն և բարգաւաճ հայ գիւղեր ունէին, վաղուց ի վեր ամայացած են և հայեր թողած իրենց տունն ու տեղը՝ կամ օտար աշխարհներ գաղթած են և կամ Վանայ մէջ թշուառ և աստանդական կեանք մը կը վարեն, զուրկ սեփականութենէ և ունէ ստացածքէ որոնք իրենց քիւրդ դրացիներու սեփականութիւն դարձած են ձրի և կամ չնչին գնով մը:

Դեռ երեսուն տարի առաջ երբ հայերը վերջին արեւելեան պատերազմի ժամանակ այնչափ անձնէր ծառայութիւններ կը մատուցանէին թրքական բանակին տալով հաց, ուտեստ, զգեստ, կամաւոր զինւորներ և բանակի այլևայլ պիտոյքներ, երբ հայերու սպայերը և անասունները բանակի ռազմամթերքը, ուտեստ և այլն կը փոխադրէին և հայ գիւղացին ձրիապէս կը կերակրէր թիւրք զինուորը և քիւրդ կամաւորները, ասոր հակառակ հազարաւոր հայեր իզուր տեղ սպանեցան, հայ գիւղերը կողոպտեցան, քիւրդ զինուորը իրեն եղած հիւրընկալութեան փոխարէն մեծակ գուժար մը տիշ քիւրդ առնելով միայն կը հեռանար, իսկ հակառակ պարագային կապաններ և կը կողոպտէր: Վանայ շուկան ալ նոյն միջոցին էր որ հրոյ և կողոպուտի ծարակ եղաւ և հազարաւոր ընտանիքներ մոխրի վրայ նստան: Այն աղէտներու հետեւեալ եղող սարսափելի սոյն արդէն անմոռանալի է իր սովամահ կոտորածով: Արդ, երբ այժմ տրտեսական և քաղաքական սոսկալի կացութեան բուն պատճառը կը վերագրուի խռովարարներուն, ո՞չ ապաքէն ասկէց 20—30 տարի առաջ չըկային ատոնք:

Փալով մօտիկ անցեալին երբ հայերը բողբոբ Բ. Դրան հասցուցին արդիւնք եղան 1895—1896-ի աշխարհաւոր դէպքերը, հարկէր հազարաւոր հայերու կոտորածը, հուրը, կողոպուտը և այլն: Արձէշի, Ալճաւազի, Աղբերի, Նօրտուզի հայաբնակ գաւառներու բազմամարդ գիւղերը ամայացան, ինչպէս նաև ասորաբնակ կարգ մը գաւառակներ՝ Ճիւլամերի, Պէրվար, Լէվի և այլն և քիւրդերը բնակութիւն հաստատեցին թէ այդ Լէւան և թէ գեռ ուրիշ հայաբնակ գիւղերու մէջ, արդիւնաբերող և աշխատող հայ ժողովուրդի տեղ, պարկեշտ հայ բնակիչները վտարելով

կամ իբրեւ գերի իրենց ծառայեցնելով: Այդպէստեղ թրքախառն թաղերու մեծ մասը բնաջինջ եղաւ կոտորածով իսկ մնացեալը դատարկեցան հայերէ. և հայ ժողովուրդ եկաւ զետեղեցաւ այն թաղերու մէջ միայն ուր իդէպ նոր կոտորածներու՝ եւրոպական հիւպատոսներու և օտար դրոշի պաշտպանութիւնը վայելել և անօթի չը մեռնելու համար կտոր մը հաց մուրալ կը յուսար:

Թէև 1896-ի դէպքերուն հետեւեալով սովը քանի մը տարին երէ ի վեր պարբերական վիճակ մը ստացած է և հայ ժողովուրդը առհասարակ կը նեղւի հացի տաքնապէս, այնուամենայնիւ կը շարունակէինք կրել ու տոկալ ակնկալելով՝ իբրեւ հաւատարիմ հպատակներ՝ կայսերական օրինաց համաձայն հաւասար օրէնքներ վայելելու, և ահա անակնկալ կերպով կատարեցան մարտ 23-ի անուր և վայրագ խժդուութիւնը. բողբոմթիւ անմեղ և անգէն հայեր քաղաքէն տուն վերադարձած ատեն թիւրք վայրագ խուժանէն անգթաբար սպանեց, որոց դիակներն անգամ անյայտացան զուրկ մնալով կրօնական և հողի ներքեւ թաղւելու միջոցով:

Ուստի, այսօր ամսի մը մտ տուններուն մէջ փակելու պարտաւորեալ առ ահի և անօթի, տեսնելով որ բազմաթիւ հայերու արիւնը թափող ոճրագործներէն ոչ մին պատժւած է ցայսօր, դարաւոր դժբախտ փորձառութեամբ համոզւած ենք որ կրօնի, ազգութեան տարբերութիւն և պետութեան օրինաց թերի գործադրութիւնն է պատճառը մեր այս բուր թշուառութեանց: Եւ ներկայ դարնան երկրագործութեան բուն շրջանին երբ ապահովութիւն վերցած, հաւորդակցութիւնը կտրւած և վարուցանք իսպառ դադրած է, անմիջապէս հետեւեալ եղող աւելի անտանելի սովի մօտապատկեր արդէն ամենուս աչքի առջն է:

Հետեւաբար, նկատելով որ մեզ հարստահարող քիւրդ ցեղն փոխանակ ըստ օրինի զպելու՝ զէնք կրելու և ապաւտակելու ապարէզն ընդարձակւած է և իր շահատակութիւնները շարունակելու գիւրդութիւն ստացած է:

Նկատելով որ միջոցեւ տուրքերը կրկնապատկւած և եռապատկւած են, ընդհակառակը ապրուստի անհարկութիւն յառաջ եկած և ճամբաներու փակելովը և սովը մնայուն կերպարանք ստացած է:

Նկատելով որ երկրի մէջ մասնաւոր դէպք մը պատահած ատեն հայ ժողովուրդը պատասխանատու կը բռնուի և թիւրք ժողովուրդը կամ ապառնալից դիրք մը կառնէ և կամ անմեղ ու անգէն հայերու վրայ յարձակելով կը կոտորէ, հետեւաբար կոտորածի ուրականը միշտ մեր աչքի առաջին ցցւած է:

Նկատելով որ յաջս օրինաց երկրի բոլոր ժողովուրդը հաւասար համարւած ատեն, թիւրք և քիւրդ ժողովուրդը զինւած կը պատին, իսկ հայեր ինքնապաշտպանութեան համար դանակ մը իսկ կրելու համար արտօնեալ չեն:

Նկատելով որ հայ ժողովուրդը՝ կրկնապատկւած բոլոր տուրքերը անտրտուն վճարած ատեն խեթիւ կը նայի իրեն, շատեր ամբաստանւելով տարապարտուց՝ տարիներով բանտերու մէջ շարժարաններու կենթարկւին, հարցաքննութիւնը հակառակ օրինաց անհունապէս կ'երկարաձգւին և այս պատճառներով շատեր դատարանէն կանչւած ատեն փախստական ըլլալու կը պարտաւորին:

Վերջապէս նկատելով որ ափ մը քրիստոնեայ հայ ժողովուրդը շրջապատւած մահմեդական, թիւրք և քիւրդ առանձնաշնորհեալ ցեղերէ, դարերէ ի վեր կը հալածուի և կը չարչարուի յանուն քրիստոնեական կրօնի և ազգութեան, մեր պատիւը, կեանքը ու ստացածքը կը բռնաբարին և կը յափշտակին, մեր կրօնը ամէն օր կը հայհոյուի, մեր սրբավայրերը կը քանդուին և հրոյ ծարակ կը լինին, իսկ մենք չենք կարող բողբոբ ձայն իսկ հանել և այս պայմանաց ներքեւ ներկայ կեանքը այլևս անտանելի դարձած է:

Ուստի դիմելով յոսո Գերապատուութեանդ կը խնդրենք որ շնորհ ընէք մեր այն թշուառ ու արգահատելի վիճակը, ինչպէս նաև մեր այն գրութեան իսկական թարգմանութիւնը ներկայացնել կեդր. ու նահանգային կառավարութեանց բարձր ուշադրութեան, ինչպէս նաև համիմատ ուս-

ընդ գրութիւն մ'ալ Ամեն. ս. Պատրիարք Տօր ի Կ. Պօլիս և խնդրել հիմնական փոփոխութիւն մը մեր վիճակին, սրով կարողանալք։

1. Ապրիլ իբրև մարդ և իբրև հաւատար քաղաքացիներ այս երկրին մէջ, ընդ հիմնաւ Օսմանեան կայսերական կառավարութեան։

2. Ունենալով պատուոյ, կենաց և ընչից ու հաղորդակցութեան կայսերական բարձր իրաւունքով երաշխաւորեալ ապահովութիւն։

3. Անհատի գործած յանցանքի համար երբէք պատասխանատու չճանչցելի հասարակութիւն։

4. Բացումն Կ. Պօլսոյ և Թիւրքիոյ ու արտասահմանի առևտրական կենդրոններու երկրիս հայ ազգաբնակչութեան համար ևս։

5. Ըստ օրինի պատժուած մարտ 23-ի եղեռնագործներուն և նոյն դէպքի հեղինակներուն։

Երբ մեր վերոյիշեալ արգարացի բողոքներուն ու պահանջներուն գոհացում չը տրուի և առանց հետեանքի մնան անոնք։

Այն ատեն շնորհ ըրէք խնդրել կայս. կառավարութեան և ճանապարհներ բանալ տալով զմեզ այլուր գաղթեցնելու միջոցներ ձեռք առնել ու գործադրել։

Մնանք խորին յարգանքով

Վամայ հայ ժողովուրդ

(3500 ստորագրութիւն)

1908 Ապրիլ 10 | 23.

ՍՕՑԻԱԼԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՍՕՑԻԱԼԻՍՏԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ

Վ Ե Ր Զ Ի Ն Ն Ա Մ Ա Կ

Կուզէի իմ յօգաճների վերջում կանգ առնել այն քաղաքական պահանջների վրայ, որ առաջադրում է մեր կուսակցութիւնը։

Մենք անհաշտ հակառակորդներ ենք կամայական պետութեան։ Մենք ջերմ կողմնակիցներ ենք իրաւական պետութեան։

Բայց ի՞նչ են կամայական պետական կարգերը և ինչո՞վ են տարբերում նրանք իրաւական կարգերից։

Իրերը յաճախ սքանչելի կերպով ըմբռնելի են համեմատութեամբ փորձելու ուրեմն կիրառել ուսումնասիրութեան համեմատական մեթոդը, — եզրակացութիւնները կը գան արդէն իրենք իրենց։

«Պետութիւնը — ես եմ!» ասել է մի անգամ Ֆրանսիական միահեծան թագաւոր Լուդովիկոս XI V. Եւ նոյնը կարող էին ու կարող են ասել իրենց մասին բոլոր երկրների ու ժողովուրդների միահեծան հրամանատարները — թագաւորներ, կայսրեր, սուլթաններ, բողոքիսաններ և այլն։

Միահեծան պետը ինքն և օրէնք է, և՛ իշխանութիւն և՛ դատաւոր։

Նա կանգնած է օրէնքից դուրս, քանի որ նա ինքն է հրատարակում և կենքի մէջ մտցնում օրէնքները։ Օրէնքը — դա նրա սեփական կամքն է, սեփական քմահաճոյքը, յաճախ անմիտ ու յանցաւոր քմահաճոյքը։

Նա չի եղարկում ոչ մի իշխանութեան, քանի որ նա ինքն է գերագոյն, ոչնչով չը սահմանափակւած պետական իշխանութիւնը. բոլոր

միւս իշխանութիւնները բղիւղւում են նրանից, բոլորը հնազանդ են նրա հրամաններին, բոլորը կատարում են նրա «սուրբ կամքը»։

Նա չի եղարկում ոչ մի դատաւորի, որովհետեւ նա ինքն է երկրի բարձրագոյն դատաւորը։ Դատաստանական կանոններն ու օրէնքները — նրա անձնական կամքի ստեղծագործութիւնն են, իսկ դատաւորները՝ կամ նրա սեփական ընտրեալներն են կամ նրա ընտրեալների ընտրեալները։

Ուստի ուրեմն, անսահման միապետի համար պոլութիւն չունի ոչ մի անփոփոխ սուրբ պատկանութիւն. իսկ այդպիսի մի միապետի «հրապարակները» չունին ոչ մի իրաւունք, անխախտելի ու սուրբ իրաւունք։

Այդ — առաջինը, իսկ յետոյ՝ ահա թէ ինչ։ Անսահման միապետը, ինչպէս արդէն տեսաք, ամբողջում է իր անձնաւորութեան մէջ երեք տեսակ իշխանութիւն. օրէնսդիր, գործադիր և դատաստանական։

Այդ բոլորը, սակայն — խօսքով միայն։ Իսկ իրօք «թագաւորական ծառաներն են» կամ չինքնիկներն են, որ թէ օրէնքներ են ստեղծում, թէ երկիրն են կառավարում, և թէ դատ ու դատաստան են անում։

Ամեն մի չինքնիկ, սկսած գինեւոր-նահանգապետից մինչև յետին ոստիկանը, գործում է իր տեղում միապետական ից և գործում է իրբն իշխան, անսահման պետ, մի փոքրիկ ցար՝ իր շրջանում։ Դրանք բոլորը «Աստուծոյ ողորմութեամբ» փոքրիկ ինքնակալներ են և նրանց «բարձր կամքի» առջև պէտք է խոնարհւին նրանց իշխանութեան տակ գտնուող նահանգների, գաւառների ու շրջանների «հպատակները», դրանք բոլորը «Արարչի կամքով» փոքրիկ միապետներ են, ուստի և նրանց անսահման իշխանութիւնը հանդիսանում է, իբրև մի մասնիկ այն բարձրագոյն իշխանութեան, որի կրողն է «մեծ», անսահման միապետը։

Այդպիսով միապետ ինքնակալութիւնը իրօք փոխարինում է չինքնիկների ինքնակալութեամբ, որոնք կազմում են իսկական կառավարութիւնը. այդպիսով, անսահման միապետութիւնը վերածւում է կամայական, ոստիկանական պետութեան, ուր թէ իշխանութիւնը, և թէ օրէնքը գտնւում են բիւրօկրատիայի, այսինքն չինքնիկների, կազմակերպւած վոհմակի ձեռքում։

Կամայական պետութեան մէջ ամբողջ ազգաբնակչութիւնը բաժանւում է երկու բանակների, անհաւատար իրենց թուով ու դիրքով։ Մի կողմը «լիազօր իշխանութեամբ» օժտւած բիւրօկրատիան է, գլուխ ունենալով միապետին, միւս կողմը — իրաւագուրկ ժողովուրդը, մէկ բանակում — օրէնսդիրները, կառավարիչներն ու դատաւորները, միւսում — հաւատարիմ հպատակները, որոնց ստիպում են հնազանդւել և պատժում են անհնազանդութեան համար։ Մի կողմում — աստուածային վատով «նշանակւած» «հովիւները» միւսում — հըռ մարդկային հօտը...

«Պետութիւնը — դա ամբողջ ժողովուրդն է։ Օրէնքը — ամբողջ ժողովրդի կամքն է։ Պետութեան գերագոյն իշխանութիւնը — ամբողջ ժողովրդի իշխանութիւնն է»։ Այդպէս յայտարարում են ոչ թագաւորները, կայսրները

ըր, սուղթանները, բողոքիսանները, ոչ էլ նրանց ստրկա-
միտ համախոհները. այդպէս յայտարարում է ժողո-
վուրդների բարձրագոյն իմաստութիւնը—գիտութիւնը:
Այդ է, որ պէտք է դուրս իբրեւ հիմք, խարխիս իրա-
ւական պետութեան:

Իրաւական պետութեան մէջ օրէնս-
դրութիւն է ինքը ժողովուրդը, նա անում է
այդ կամ ուղղակի, ձայն տալով յօգուտ կամ դէմ
որեւէ օրէնքի*, կամ թէ անուղղակի, իր ընտրեալ-
ներ ի միջոցով: Սովորաբար գործադրում է օրէ-
նսդրութեան վերջին ձեւը: Գուրբ երեւի գիտէք արդէն,
ինչու՞նք է կայանում նա:

Պետութեան տարիքաւոր ազգաբնակչութիւնը քաւար-
կութեամբ ընտրում է երկրի «լաւագոյն մարդկանց»
կամ պատգամաւորներին, որոնց յանձնում է իր իրա-
ւունքը՝ օրէնքներ մշակելու: Ժողովրդական այդ ընտ-
րեալները կամ ներկայացուցիչները բոլորը
միասին կազմում են այն ժողովը, որ զանազան երկր-
ներում զանազան անուններ ունի. մի տեղ նա կոչւում
է պարլամենտ, մի տեղ լայխստագ, Ռուսաստանում—
Պետական Դումա: Պատգամաւորներն այդ
ժողովը կամ պարլամենտը հանդիսա-
նում է օրէնսդիր իշխանութիւն՝ իրա-
ւական պետութեան մէջ:

Այդ է յիշեալ պետութեան ամենաբնորոշ յատկու-
թիւններից մէկը: Ահա մի ուրիշը.

Իրաւական պետութեան մէջ ոչ միայն քաղաքացի-
ները, այլ և կառավարութիւնը (գործադիր իշխանու-
թիւնը) և արդարագատութիւնը (դատաստանական իշ-
խանութիւնը) պարտաւոր են հնազանդել այն օրէնքներին
որոնք հրատարակում են պարլամենտի կողմից, պար-
տաւոր են գործել համաձայն այդ օրէնքներին, ուրիշ
խօսքով՝ այդ տեղ գործադիր և դատաստա-
նական իշխանութիւնները ենթարկ-
ւած են օրէնսդիր իշխանութեան:

Այդ է լաւագոյն միջոցը՝ ապահովելու քաղաքացի-
ներին թէ կառավարութեան և թէ դատաւորների կա-
մայականութիւնից:

Ոչ մէկը իրաւական պետութեան չինօվինկներից—
լինի դա թէկուզ առաջին մինիստրը, իրաւունք չունի
անցնել օրէնքով իրեն տրւած իշխանութեան սահ-
մաններից, ոչ մէկը իրաւունք չունի գործել օրէնքի
հակառակ: Նրանք բոլորը, մինչև մինիստրները պար-
տաւոր են պատասխան տալ պարլամենտի առջև, բոլորն
էլ կարող են դատի ենթարկուել և հեռացուել պաշտօնից
օրէնսդիր իշխանութեան, այսինքն պատգամաւորական
ժողովի կամքով:

Փոքր ինչ տարբեր հանգամանք ունի դատաստանա-
կան իշխանութիւնը: Դատաւարութիւնը իրաւական պե-
տութեան մէջ կազմակերպւում ու կատարւում է այն
օրէնքների հիման վրայ, որ մշակւած են ժողովրդական
ընտրեալների ձեռքով: Թող չի տրւում ոչ մի շեղում
այդ օրէնքներից: Չը կայ ոչ մի արտակարգ, անօրինա-
կան դատ, ամենքն էլ ենթակայ են հաւասար դատաս-
տանի, ամենքը դատւում են միևնոյն օրէնքով:

Սակայն, ենթարկւելով պարլամենտի մշակած օրէնք-

ներին, դատաստանական իշխանութիւնը (դատարանը,
դատաւորները) միևնոյն ժամանակ (բոլորովին ազատ են
գործադիր իշխանութեան ամեն տեսակ միջամտութիւն-
ներից, Դատաւորները չեն ենթարկւում կառավարական
չինովնիկներին, նրանք ոչ մի կախում չունին մինիստր-
ներից, նահանգապետներից և չեն էլ կարող ունենալ
քանի որ երբեմն հարկաւոր է լինում դատել հէնց այդ
մինիստրներին՝ ու նահանգապետներին: Իսկ անաչառօրէն
դատելու համար, պէտք է կատարելապէս անկախ լինել,
պէտք է ականջ դնել սեփական դատողութեան ձայնին
և սեփական խղճի հրահանգներին:

Ուրեմն զուգադրելով կամայական պետութիւնը իրա-
ւականի հետ, կարող ենք ասել հետևեալը:

Կամայական պետութեան մէջ կառավարողները հան-
դիսանում են միաժամանակ և օրէնսդիրներ և դատա-
ւորներ: Իսկ իրաւականի մէջ կառավարչական իշխանու-
թիւնը զատւած է օրէնսդիր ու դատաստանական իշխա-
նութիւններից:

Կամայական պետութեան մէջ կառավարութիւնը
օրէնքից դուրս է կամ օրէնքից բարձր և են-
թակայ չէ դատի, իսկ իրաւական պետութեան մէջ կա-
ռավարութիւնը գտնւում է օրէնքի տակ և կա-
րող է իր ամբողջ կազմով նստել մեղադրեալի նստարանի
վրայ, որովհետև նա ստորագրւած է օրէնսդիր իշխանու-
թեանը և պարտաւոր է անհրաժեշտութեան դէպքում
պատասխան տալ դատաստանական իշխանութեան առջև:

Կամայական պետութեան մէջ օրէնքը—կառավարող-
ների կամքն է, իսկ իրաւական պետութեան մէջ օրէնքը
—ժողովրդի կամքն է:

Կամայական պետութեան մէջ ժողովուրդը—կառա-
վարիչների ծառան է: Իրաւականի մէջ ընդհակառակը՝
վարիչները ժողովրդի սպասաւորներն են:

Կամայական պետութիւնը յենւում է ամբողջապէս
քմահաճութեան ու կամայականութեան վրայ, իսկ ի-
րաւական պետութիւնը յենւում է օ-
րէնքի և իրաւունքի վրայ:

Պարլամենտը—իրաւական պետութեան անպայման
սեփականութիւնն է: Բայց արդեօք հետևե՞լ է դրանից,
որ ամեն մի պետութիւն, որ ունի պարլամենտ, իրա-
ւական պետութիւն է: Ամենեւին:

Նախ պարլամենտները տարբեր տեսակի են. ուսաց
պետական Գուման նոյնպէս կոչւում է պարլամենտ, ժո-
ղովուրդական ներկայացուցիչների ժողով: Սակայն, ո՞վ
չը գիտէ, որ այնտեղ նստած են ոչ թէ ժողովրդի, այլ
գրեթէ միայն ազնւականութեան ու վաճառականութեան
ներկայացուցիչներ*:

Ապա նկատենք և հետևեալը.

Կայ պարլամենտ, օրինակ, Գերմանիայում, բայց կայ
այնտեղ և Ալիէհիմ Կայսրը, որ իր քիթը խոթում է
գերմանական ժողովրդի բոլոր գործերի մէջ: Կան պար-
լամենտներ և Իտալիայում, և Բելգիայում և Աւստրիա-
յում, և Անգլիայում, բայց այդ բոլոր երկրներում, ու-
սես իսկական կամայական պետութիւնների մէջ, բազ-
մած են իրենց Գահերի վրայ թագաւորներ, կայսր-

* Տես յետոյ:

* Ձր նայած իր պարլամենտին՝ Ռուսաստանը դեռ այսօր եւս
մնում է իսկական կամայական պետութիւն:

ներ, որոնք ոչ միայն գլուխ են կանգնած գործադիր իշխանութեան, այլ և իրենց բաժինն ունին — Երբեմն շատ մեծ բաժինը — օրէնքներ ձևակերպող գործում:

Իրաւական պետութեան մէջ թագաւորներն ու կայսրերը հանդիսանում են կամ արգելք ժողովրդական կեանքի կանոնաւոր ընթացքին, կամ թէ անպէտք մի գարգարանք: Գերմանիայում, օրինակ, կայսրը ուղղակի խոչընդոտ է, սնապարծ, ճշան, զգեցողիչ, յաճախ չարաղէտ մի խոչընդոտ: Անգլիայում թագաւորական իշխանութիւնը ուրիշ ոչինչ է, բայց եթէ խոր հնու-թեան մի մնացորդ, վաղեմի անցեալի մի ժառանգու-թիւն: Մի հանգամանք — որ խիստ կարեւոր է պետու-թեան կառավարման գործում — գեղեցիկ կերպով կը պարզաբանէ մեզ այդ միտքը:

Գերմանիայում մինիստրները գտնւում են կայսրի հրամանատարութեան ներքոյ: Նա է ընտրում նրանց, նա է նշանակում և արձակում պաշտօնից, իր սեփական հայեցողութեամբ: Եւ նրանք էլ գործում են կայսրի ա-նունից ու նրա հրամանով: Նրանք վերջին հաշուով կա-տարում են կայսրի կամքը և ոչ ժողովրդական ընտրեալ-ներին: Մենք Նոբին մեծութեան մինիստրներն ենք և ոչ ձեռք — ասել է մի անգամ հռչակաւոր Բիսմարկ, գի-մելով գերմանական պարլամենտի պատգամաւորներին: Եւ նրա խօսքերի մէջ արտայայտւել է կատարեալ ճշմար-տութիւնը: Գերմանիայում ժողովրդական ներկայացուցիչ-ները չունին իշխանութիւն մինիստրների վրայ: Լաւ են թէ վատ այդ մինիստրները, վարժւում են նրանք իրենց յանձնած գործերը յօգուտ թէ ի վնաս գերմանական ժողովրդի — այդ միւսն է. ժողովրդական ներկայացու-ցիչները պիտի հանդուրժեն նրանց, թէկուզ ատամների կրճտոցով, պիտի հանդուրժեն, բանի որ միմիայն կայսրը կարող է արձակել նրանց պաշտօնից:

Այդպէս չէ Անգլիայում: Այնտեղ մինիստրները, գի-մելով թագաւորին, կարող կը լինեն համարձակ ասել նրան. «Մենք ձեր ծառաները չենք, այլ պարլամենտի»: Եւ այսպէս ասելով, նրանք միանգամայն իրաւացի կը լի-նեն: Արդարեւ Անգլիայում «մինիստրների կարիքնտը» կազմւում է այնպիսի մարդկանցից, որոնք Վստահու-թիւն ու յարգանք են վայելում պարլա-մենտի անդամների մեծամասնութեան մօտ: Այդտեղ մինիստրները կատարում են ոչ թէ թագաւո-րի կամքը, ոչ իսկ իրենց սեփական կամքը, այլ օրէնս-դիրներ, այսինքն ժողովրդական ընտրեալների կամքը: Եթէ նրանք որեւէ պատճառով շեղւում են իրենց պար-տաւորութիւնների կատարումից, եթէ նրանք յանկարծ որոշում են իրենց քէֆով վարել երկրի ճակատագիրը, հակառակ պարլամենտին և սահմանած օրէնքներին, — նրանց անմիջապէս հրաւիրում են պատասխանատու-թեան և ընդհարման դէպքում մինիստրները պէտք է հրաժարական տան:

Ի՞նչ է հետեւում այդ բոլորից: Կը պատասխանեմ կարճ կերպով: Ոչ ամեն պետութիւն, ուր կայ պարլա-մենտ, իսկական իրաւական պետութիւն է: «Սահմանա-դրական միապետութիւնների» մէջ կան պարլամենտներ, այդ բառի բուն իմաստով: Անգլիան հաշիւ չէ, բանի որ այնտեղ թագաւորի իշխանութիւնը գրեթէ հասցրւած է զերօր: Գա իսկական իշխանութիւն չէ, այլ իշխանու-

թեան արտաքինն է միայն, երբ ոչ թէ: «Սահմանադրա-կան միապետութիւնը, իսկապէս ասած, մի խառնուրդ է, մի ծնունդ կամայական և իրաւական պետութեան զու-գորդման: Գա մի ամալգամ է՝ հին, ստրկական և նոր ա-ղատական սկզբունքների: Գա մի երկհիմունք պետու-թիւն է, որի մէջ «նորին Մեծութեան կամքը» հակադր-ւած է «ժողովրդի կամքին»: Իսկական իրաւական պետու-թիւնը — դա ժողովրդապետութիւնն է, ուր ինքը ժողովուրդն է «նորին Մեծութիւնը»...

Իսկական ժողովրդապետութիւնը (նամկավարական հանրապետութիւն) դեռ ոչ մի տեղ չէ իրագործւած: Հիւսիսային Ամերիկայի, Աւստրալիայի և Շվեյցարիայի միացեալ նահանգները մի խոշոր չափով մօտեցել են այդ ժողովրդապետութեան. սակայն, քաղաքական կարգերի այդ առաւելապէս արդար ու խելացի ձեւի լիակատար ի-րականացումը — ապագայի գործ է:

Ի՞նչ է նշանակում իսկապէս ժողովրդապետութիւն: Երեւակայեցէք մի երկիր, ուր ժողովուրդը իրաւունք ունենար ասելու. «այստեղ ես տէր եմ, այստեղ ամեն բան դրօշմւած է իմ կամքի կնիքով»: Ահա մի այդպիսի երկիր մենք կատարեալ իրաւունքով կ'անւանէինք ռում-կավարական հանրապետութիւն, (ժողովրդապե-տութիւն):

Իսկ ի՞նչ կը գտնէինք մենք այնտեղ: Նախ, իհարկէ, մի օրէնսդիր ժողով, բաղկացած ժո-ղովրդի ճշմարիտ ընտրեալներից: Ընդգծւում եմ «ճշմարիտ» բառը, որովհետեւ ռումկավարական հասարա-կապետութեան մէջ պատգամաւորները պիտի ընտրւին երկրի բոլոր քաղաքական տարիքաւոր բնակչութիւնը — ոչ միայն տղամարդիք, այլ և կանայք:

Երկրորդ. ուղարկելով իր պատգամաւորներին պար-լամենտ, ռումկավարական հասարակապետութեան բնակ-չութիւնը պիտի տայ նրանց հրահանգներ, նա կ'ազ-նեւր, ուր շեշտւած պիտի լինի այս կամ այն նոր օ-րէնքների մշակման անհրաժեշտութեան վրայ, այս կամ այն նոր կարգերը մտցնելու մասին: Նշանակում է՝ դա արդեօք, որ ռումկավարական հանրապետութեան պատգա-մաւորները չեն կարող օրէնքներ մշակել սեփական նա-խաձեռնութեամբ: Իհարկէ, ոչ, ոչ դք չի կապում նրա ձեռքերը. բայց ժողովրդի ընտրեալները պէտք է լաւ յիշեն իրենց տրւած հրահանգները, նրանք պէտք է ամեն կերպ աշխատեն, որպէսզի կատարւի իրենց զրկող բնակչութեան ցանկութիւնը: ապա թէ ոչ՝ նրանք պատասխանատու են ընտրողների առ-ջ և, եթէ անհոգ ու անտարբեր յայտնին դէպի բնակ-չութեան կարիքները, եթէ մոռանան նրանց կամ, որ ամենից վատնէ, եթէ դաւաճանեն իրենց խոստումներին:

Տալով իր ընտրեալներին իրաւունք՝ օրէնքներ մշակե-լու, ռումկավարական հանրապետութեան բնակչութիւնը իրեն ևս վերապահում է նոյն իրա-ւունքը: Ուրիշ խօսքով՝ օրէնսդրական նախաձեռնու-թիւնը այդտեղ պատկանում է ոչ միայն պարլամենտին, այլ և ազգաբնակչութեանը: Եթէ բնակիչների մի որոշ թիւ հարկ տեսնէ փոխել գոյութիւն ունեցող օրէնքնե-րից որեւէ մէկը կամ բոլորովին ոչնչացնել մի անպէտք օրէնք, կամ թէ վերջապէս, մտցնել նոր օրէնք, — պար-

լուծմանը պարտաւոր է զբաղւել այդ հարցով: Սակայն, ումնից էլ որ բղխէ օրէնսդրական նախաձեռնութիւնը, ժողովրդից, թէ նրա ընտրեալներից՝ իւրաքանչիւր մի օրէնք, մի կարեւոր տնօրինութիւն, քանի որ նա վերաբերւում է ամբողջ բնակչութեանը—պէտք է ենթարկւի այդ վերջինի դատին: Վերջին խօսքը այդտեղ պատկանում է ժողովուրդին: Նրա «այոն» կամ «ոչն» է, որ վճռում է վերջնականապէս՝ լինի՞ օրէնքը, թէ չը լինի:

Ուրեմն մեր ենթադրած իրաւական պետութեան մէջ պէտք է լայնօրէն գործադրւին մի շարք հիմնական կանոններ, առանց որոնց անհնարին է ճշմարիտ ժողովրդապետութիւնը: Այդ կանոններն են՝

ա) Ընդհանուր ընտրողական իրաւունք, առանց սեռի խտրութեան:

բ) Օրէնսդիր իշխանութեան աւաճեցումը (գլխաւորութիւն):

գ) Գործադիր իշխանութեան պատասխանատւութիւն օրէնսդիր իշխանութեան առջև:

դ) Դատաստանական իշխանութեան անկախութիւն:

ե) Հրահանգներ պատգամաւորներին և նրանց պատասխանատւութիւնը ընտրողներին առջև:

զ) Ժողովրդի օրէնսդրական նախաձեռնութիւն (Initiative populaire):

է) Ուղղակի օրէնսդրութիւն՝ համաժողովրդական խորհրդակցութեամբ (Referendum):

Ահա այդ հիմնական կանոնների կատարումով է, որ հնարաւոր է քաղաքական և քաղաքացիական ազատութիւնը:

Ժողովրդապետութիւնը—բաղձալի ապագան է: Պէտք է դիմել նրան անյողդողդ, բայց և զգուշաւոր քայլերով, որպէսզի հին շղթաների տեղ՝ նորերը չը կռեն: Պէտք է մտնել նրան կեանքի մէջ խելացի կերպով, լուծիմանով, թէ ինչն է այժմ արդէն իրագործելի և ինչն է յետաձգելի աւելի յարմարաւոր ապագային:

Սակայն, ինչ որ էլ լինի, յամենայն դեպս մի վաղուկեան անգամ չը պէտք է մոռանալ, որ ժողովրդապետութիւնը կառավարութեան ոչ միայն առաւելապէս ցանկալի ձևն է, այլ և առաւելապէս նպատակայարմարը՝ անհատի ազատ ու ներդաշնակ զարգացման տեսակետից: Թող նա միշտ կանգնած լինի ձեր առջև պայծառ լուսատու փարոսի պէս: Թող նա լուսաւորէ զժաւորին ու տատակոտ ճանապարհը, որ տանում է դէպի ճշմարտութեան ու ազատութեան թագաւորութիւնը: Այդպիսի փարոսով դուք չէք մոլորւի...:

Այս նամակով ես վերջացնում եմ իմ համառօտ լուսարանութիւնը «Դաշնակցութեան նապագայի ծրագրի»: Կուզէի, սակայն, մի բանի խօսք ևս աւելացնել, իբրև եզրակացութիւն:

Գերմանական աշխատաւոր ժողովրդի ամենաականաւոր առաջնորդներից մէկը, Լասաւալ գրել է մի տեղ.

«Եթէ ես լինէի տիեզերքի ստեղծագործողը, ապա այնպէս կը սահմանէի, որ նրա մէջ իրաւունքը քայլէր Ուժի առջևից... Տարաբախտաբար, իրականութեան մէջ, Ուժն է միշտ գնում իրաւունքի առջև, գնում է մինչև այն ժամանակ, երբ իրաւունքը ամբարկելով իր մէջ բա-

ւականաչափ ուժ՝ օդը կը ցնդեցնէ անիրաւութեան ուժը»:

Այդ սքանչելի խօսքերը պէտք է նշանաբան լինի ամեն մի յեղափոխականի Պէտք է համախմբել ուժերը այն նոր իրաւունքի շուրջը, որով աշխարհ է գալիս սօցիալիզմը: Պէտք է պայքարել այդ նոր իրաւունքի համար: Nur der Verdient sich Freiheit wie das Leben, Der täglich sie erobern muss!

«Միմիայն նա է արժանի ազատութեան ու կեանքի, Որ ամեն օր պէտք է ուժով նւաճէ այն»...

Այսպէս է ասում մեծ Գեօռգէ և մենք պատրաստ ենք ձայնակցել նրան:

Այո՛, միայն անդուլ կռւի միջոցով է, որ աշխատաւոր ժողովուրդը բաց կանէ ճանապարհը դէպի լաւագոյն ապագան, կը մաքրէ, կը լայնացնէ և կը գայ վերջ ի վերջոյ՝ «աշխատանքի ազատութեան» այն աշխարհը, որի մասին ես խօսել եմ իմ առաջին նամակում:

Բայց որպէսզի այդ կռիւը լինի ազդու, արգասաւոր —միանգամ ևս չեղտում եմ—կուղղենք անհրաժեշտ է դառնալ Ուժ, որովհետեւ այն ժամանակ միայն նրանք կարող են արմատից ոչնչացնել ապիրաւութիւնը և վերստեղծել նոր, արդար իրաւունքը—իրաւունք բոլոր մարդկանց համար՝ զգալու իրենց որպէս մարդ, մտածելու ազատօրէն և գործելու ազատօրէն: Իսկ Ուժը մի ուժ եման մէջ է, Ուժը—գիտութեան մէջ է, բարոյական մաքրութեան մէջ, զւարթութեան, վճռականութեան, անվճեցութեան մէջ:

«Աշխատանքի ու ազատութեան» գաղտնի աշխարհում՝ և՛ ուժը, և՛ իրաւունքը պիտի լինին աշխատանքի ու գիտութեան մարդկանց կողմը: Այդ աշխարհը գալու է: Նա լինելու է: Իսկ առ այժմ... պէտք է կռւել:

(Վ. Ե. Ր. Ջ.)

Վ. ԱՐԱՐԱՏՍՅԱՆ

ՊԱՐԼԱՄԵՆՏԱՐԻՉՄ ԵՒ ՕՐԻՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Այդպիսով մի նոր ճանապարհ, մի նոր ուղղութիւն բռնեց եւրոպական սօցիալիզմը 70-ական թւականներից ի վեր, երբ նա սկսեց քարոզել արդէն բացարձակապէս, հրապարակօրէն՝ մի շարք արեւմտեան մեծ պետութիւնների մէջ: Վաղեմի ուսուցիան յաղթահարւած էր. այն խանդավառ ու կարմիր իգէալիզմը, յեղափոխական այն ցասկոտ ոգին, որով տոգորւած էր սկզբնական մարքսիզմը՝ միշտ աւելի և աւելի տեղի տւեց ռեալիստական զգաստ ու խոհեմ աշխարհայեցութեան. կատաստրօֆայի դուռ, շառաւղի մարդարեւութիւնները, որ հնչում էին 40-ական ու 50-ական թւականներում՝ վերջի վերջոյ, իբրեւ անողորմ արամաբանութեան զօրութեամբ, վերածւեցին ընտրողական խաղաղ պայքարի, պարլամենտարիզմի, օրինականութեան (la légalité):

Ինչ թունաւոր հեգնանք էր ծորում այդ «օրինականութեան» հասցէին Կարլ Մարքսի զօրեղ գրչից, երբ նա գրում էր 1847-ին իր պատասխանը Պրուդօնին—«Փիլիսոփայութեան թշուառութիւնը» խորագրով գիրքը: Ինչ աւսողութիւն, արիւնահեղ սօցիալական պատերազմներ էր գուշակում նա մօտիկ ապագայի համար... Պատերազմներ՝ ուր նրա ասելով, պրօքետաբը «ուրիշ ոչինչ չը պիտի կորցնէր, բայց եթէ միայն իր շղթաները» (պոմոնիստական մանիֆեստ)... Եւ միւս կողմից մտաբերեցէք Էնգելսի խոստովանութիւնը 90-ական թւերի սկզբում, ուր մարքսիզմի ծեր

վետերանը ջառագովում էր նոյն օրինականութիւնը, որը նրա կարծիքով բարրիկադներից ու ճակատամարտներից աւելի ազդու և արգասաւոր, յիշատակում էր Օգիլոն Բարրոյի հռչակաւոր խօսքը՝ «la légalité nous tue!» (օրինականութիւնը սպանիչ է իշխող դատակարգների համար):

Ահա թէ ուր յանգեց նախկին մոլեգնոտ, ահեղ, կոտորածաբան վարդապետութիւնը:

Այդ հակայական թուիքը ևս կատարեց աստիճանաբար: Եթե անհատական թուականների սկզբներին, երբ Ֆրանսիայում ու Գերմանիայում աշխատաւոր դատակարգը, իբրեւ արդէն կազմակերպւած ու զինակից մի մարմին, նետում էր դարձնում կերպով քաղաքական ասպարէզ և զրկում էր իր յատուկ ներկայացուցիչներին պարլամենտ (Գերմանիայում արդէն 1868 թւից) — դեռ ուժեղ էին մարքսիստական հին տրագիկոսները բանւորական շարժման յայտնի զեկավարների մէջ: Այդ տրագիկոսները, չէր նայած «կոմունիստական մանիֆեստի» մի յայտարարութեան՝ տողորւած էին ընդհանրապէս խոր, կատաղի անհաշտութեան ոգով (intransigence), մի անվերածելի թշնամութեամբ դէպի բուրժուազական բոլոր Ֆրանկիաները, կուսակցութիւնները: Մարքսիստական ուղղափառ դպրոցը պահանջում էր բանւորական սօցիալիստական կուսակցութիւնից՝ բռնել միշտ դիմագրական դիրք, ցոյց առնել սխառմամտիկ օպպոզիցիա բուրժուազական կուսակցութիւններին ու կառավարութիւններին և ոչ մի կ. մպրոմիս, ոչ մի իրաւաստահոլութեան մէջ չէր մտնել այդ կուսակցութիւնների հետ՝ որեւէ նախաձեռնութեան, ընդհանրի առթիւ, որեւէ բնորական պայքարի միջոցին: Ուղղափառներին շատ քիչ էին հետաքրքրում մասնակի նւաճումները, որոնք կարող էին յայտնի չափով բարձրացնել աշխատաւոր ընդհանրութեան աննախաձեռն վիճակը: Նրանց կարծիքով այդ տեսակ ընդհանրութեան կարող էին միայն բարձրացնել իշխող դատակարգի հմայքը պրօլետարիատի աչքում և թուլացնել դասակարգային կռուի տեմպը: Նրանց ցանկալի էր ըստ կարելոյն խորացնել անդունդը երկու մեծ դատակարգների միջև, որպէսզի հեղեղեան հակադրութիւնների օրէնքով, ըստ կարելոյն շուտ պայծի վերջնական ու միակարծ «կատաւորութիւն» — սօցիալական յեղափոխութիւնը: Արդեապէս, նրանք դառնում էին այն համոզմունքը, որ բանւորների անփեսական վիճակը բարձրացնելը, նրանց բարեկեցութեան ներկայ կարգերի մէջ նպաստելը դէմ է դիալեկտիկայի ճակատագրական, երկաթէ լեռնաքին, որը Մարքսի բերանով յայտարարել է մի անգամ ընդ միշտ, որպէս անստանալի ճշմարտութիւն՝ թէ թշնամութիւնը աշխատաւորական բոլոր խաւերում գնալով միշտ աւելի ու աւելի աստիճանալու է, յուսահատական և միանգամայն սպառնական կերպարանք է առնելու և որ հենց այդ խոր ու յուսահատական թշնամութեան անդունդներից մի գեղեցիկ օր բռնկւելու են ազատարար կայծակներն ու որոտումները... Այս, ուղղափառ զօգմայապաշտ աշակերտները դեռ կրկնում էին պատգամի պէս ուսուցչից ժառանգած «աստիճանական թշնամութեան տեսություն» (Die Verelendungstheorie), որ մարքսիզմի խոշոր մոլորութիւններից մէկն է, — այսօր, բարեբախտաբար, նոյնպէս արդէն յաղթահարւած:

Բէֆօրմները կարեւորութիւն չունենին. «որքան վատ, այնքան լաւ», — այսպէս էր հնչում նշանաբանը: Լաւագոյն էր, ուրեմն, փակել անհաշտ օպպոզիցիայի մէջ և նպաստել միջև որ կապիտալիստի արարչաւ կենտրոնացումով, ազգաբնակչութեան միջին շերտերի պրօլետարացումով, պրօլետարիատի աստիճանական թշնամացումով, հակադրութիւնների սուր ու ցաւազին բախումներով՝ կը գոյ սօցիալական մեծ յեղափոխութիւնը, որ միանգամից կը տայ պրօլետարիատին, ամբողջ ծնշած ու կեղեքւած մարդկութեանը լիակատար ազատութիւն ու բարօրութիւն...

Բոլորը — միանգամից: Բոլորը կամ ոչինչ... Այսպէս էր հնչում մի ուրիշ նշանաբան: Բէֆօրմները անարժէք էին, նոյնիսկ վնասակար, նրանք միջնացում էին պրօլետարիատի դատակարգային գիտակցութիւնը, բուրժուական նոյնիսկ գամկավար ֆրակցիաների հետ իրաւաստահալը վտանգաւոր

էր, նա խախտում էր պրօլետարիատի զօգմայի կուսութիւնը... Մնում էր միայն դեգերել բուրժուական դիրքում, առնել շարքերը և ձգտել «պրօլետարիատի յեղափոխական դիկտատուրայի», որ ամեն բան կը տայ մի անգամից:

Որպի՞նք փոփոխութիւն այն ժամանակից ի վեր... Պատմութիւնը շտկեց այդ բոլոր մոլորութիւնները: Իրականութեան անթիւ գառները ակնբեւօրէն ի ցոյց դրին թէ՛ զօգմայի և թէ՛ առկոտիկ հիմնական վրիպումները և այսօր տմբողջ աշխարհի բազմադաւան սօցիալիստական բանակը, իր մէջ ունենալով նախկին մոլեգնագ մարքսիստներին, առաջ է ընթանում դէպի մեծ իդէալը այն ճանապարհով, որ միակ հնարաւորն է, միակ խելացին ու նպատակայարմարը: Հրաժարի՛մք ասացին և՛ պրօլետարիզացիայի թէօրիստիկ, և՛ թշնամացման դաւանանքին, և՛ այն վանական ամուլ փակւածութեան ու կղզիացման, որ քարոզւում էր վաղեմի օրերում:

Բէֆօրմները հռչակեցին, իբրեւ անհրաժեշտ և ստիպողական, իբրեւ անհրաժեշտ նւաճումների մի շարք, որ պիտի ձգէ յանկալի կամուրջը ներկայ և գալուց հասարակութիւնների միջև: Իբրեւ անհրաժեշտ նւաճումների մի շարք, որով կարելի է մի յայտնի աստիճան թելթել այնքան ախտաւորների տնտեսական լուծը և դրանով իսկ հրապուրել նրանց... Որովհետեւ, որքան էլ անձնուրաց և գաղափարական լինի աշխատաւորը, նրան աւելի հետաքրքրում է իր ներկայ վիճակը բարձրացնելու հարցը, քան գալուց դրախտի երանութիւնները: Բէֆօրմները անհրաժեշտ էին, վերջապէս, նոյնիսկ պրօլետարիատի քաղաքացիական հասունացման տեսակետից: Մի դատակարգ, եթէ նա յաւերժօրէն խրաւճ լինի նիւթական կարօտութեան մէջ, պաշարւած առօրեայ կեանքի դժուած ու դառն մտահոգութիւններով՝ չի կարող հասնել զանգւածօրէն բաղադրական կարող ինքնագիտակցութեան, չի կարող դառնալ պիտանի բանակ սօցիալական մեծ յեղափոխութեան համար... Քաղցածները, մերկ, տգէտ ու յուսահատ թըշուառները չեն կարող առաջ բերել մի այնպիսի հոյակապ յեղաշրջում, որ նոր վերածնւած կարգերի մէջ պիտի ազատագրէ բովանդակ մարդկութիւնը: Սօցիալիզմի նպատակը չէ բուրժուազիային տապալելով, մի նոր դատակարգ դնել նրա տեղը, մի պրօլետարիատ, մի խաւար ու բիրտ ոյժ՝ որ գոյ լիազօր «դիկտատուրայով» իր հերթին ծնշելու միւս դատակարգները և յաւերժացնելու դատակարգային կռիւները: Սօցիալիզմի նպատակն է՝ մի անգամ ընդ միշտ ջնջելու աշխարհից դատակարգները և ստեղծելու ամբողջական, ներդաշնակ համամարդկային գերդաստանը, ուր չը պիտի լինի ոչ առանձնաշնորհում, ոչ ծնշում: Եւ եթէ մենք յայտարարում ենք, որ մի օր աշխատաւոր դատակարգը ապստամբութեամբ կամ խողով ճանապարհով պիտի տիրանայ քաղաքական դեկին, պիտի հասնէ բաղձալի «դիկտատուրային», տնօրինելու համար ամբողջ մարդկութեան ճակատագիրը, ապա մենք դառնում ենք այն համոզմունքը՝ այդ դիկտատոր դատակարգը պիտի անպայման կանգնած լինի իր մեծ, վեճաւոր առաքելութեան բարձրութեան վրայ... Այլապէս աշխարհը պիտի տեսնի մի այնպիսի արհաւիրքի քառ, որ պիտի նա տեսած չի լինի երբեք... Ահա այս ճանրակղիւ հանգամանքն է, որ այսօր շեշտւում է յաճախ ու ամենուրեք՝ սօցիալիստական միջազգային գրականութեան մէջ:

Ի նպատակ Բէֆօրմիզմի և օրինականութեան՝ հռչակեց և մի այլ իրողութիւն: Այն՝ որ «բուրժուազիա» կոչւած կատեգորիան մի համատարր, միապաղաղ ուժ չէ. նա չի ներկայանում իբրեւ մի ամբողջական բոկ, զանգւած, ներդաշնակ շահերով ու տենչանքներով: Նրա մէջ կան բաժանումներ, շերտաւորումներ: Կան և հրապարակի վրայ, պարլամենտներում այդ շերտաւորումներին համապատասխան կուսակցութիւններ, ֆրակցիաներ: Եւ մենք տեսնում ենք բոլոր արեւմտեան պարլամենտական երկրների մէջ, թէ ինչպէս այդ ֆրակցիաներից առաւելապէս արմատականները բազմատեսակ խնդիրներում ցոյց են տալիս համեմաշխուժիւն աշխատաւորական կուսակցութիւններին:

Միապետական Խաւիկայում հանրապետականների ֆրակցիան գրեթէ միշտ ընթացել է սօցիալիստների հետ՝

սօցիալ-քաղաքական կարևորագույն խնդիրների մէջ Անգլիայում ազատամիտ կուսակցութեան արմատական թեւը, Գերմանիայում *Freisinnige Vereinigung*-ը (ազատ մտածող կուսակցութեան ձախ հատւածը), *Süddeutsche Volkspartei* (աւստրիականները)—նոյնպէս սիւսեմատիկ համերաշխ քայլեր են արել բանւորական կուսակցութիւնների հետ Նոյնը՝ հանրապետական ֆրանսիայի ու Հվեյցարիայի բաղիկալ կուսակցութիւնները:

Անշուշտ, այդ բոլոր այլանուն ֆրակցիաները—արմատական, աւստրիական, հանրապետական, *freisinnige* եւ այլն—ձեռք մեկնելով աշխատանքական ֆրակցիային յանուն մի յայտնի ծրագրի իրականացման, մնում են դարձեալ էական բոլոր ժողովրդական կուսակցութիւններ: Նրանք կանգնած են մնում ժամանակակից կարգերի, մասնաւոր սեփականութեան հողի վրայ, անհաշտ հակառակորդ սօցիալիստական կամ կոլլեքտիւիստական հեռւոր իդէալներին: Գրաւ ամենափայլուն ապացոյցը տալիս է այսօր ֆրանսիայի արմատական կուսակցութիւնը, իր հռչակաւոր առաջնորդի, Վլեմանսոյի իշխանութեան տակ: Այդ վերջինը, միևնույն ժամանակահատվածում օրից ի վեր, յենկելով պարտամեծի իր «արմատական» մեծամասնութեան վրայ, սիւսեմատիկ հայածանք է սկսել սօցիալիստների դէմ, շեշտում է ամեն քայլափոխում իր կատարի հակառակորդութիւնը սօցիալիստական թէօրիաներին և ձգտում է ամեն կերպ կանգնել նրանց ընթացքը, առաջադիմութիւնը: Այդ կէտում նա քիչ է տարբերւում նախորդ պահպանողական, նոյնիսկ *à la Méline* պահպանողական միսիստներից:

Այնուամենայնիւ, լինելով հանդերձ անհաշտ հակառակորդ սօցիալիզմի վարդապետութեան ու նրա կիրառումներին՝ այդ արմատական կուսակցութիւնը համերաշխ է սօցիալիստների հետ մի շարք այնպիսի խնդիրներում, որոնք ահագին կենսական կարևորութիւն ունեն աշխատանքային հանրութեան համար: Ամենակենսական խնդիրներից մէկն է հէնց այդ ազատ, հանրապետական միջնորդութիւնը, որ երէկ թուում էր վտանգւած և որ ազատեց ու բարգաւաճում է այսօր, շնորհիւ բոլոր ձախակողման տարրերի—սօցիալիստների ու թաղիկալների—սերտ, օրինակելի, համերաշխ գործակցութեան: Քիչ բան չեն աշխատանքական դատի առաջադիմութեան ու բարգաւաճման տեսակետից այն հարւածները, որոնց տակ խորտակւեց կղերականութեան ամեն վիշապը, որոնց տակ ընկճւեց և գոռոզ, ժողովրդատեաց միլիտարիզմը ֆրանսիայում: Իսկ այդ հարւածները գլուխ եկան նոյն ձախակողման տարրերի գործօն համերաշխութեամբ:

Հնարաւոր է, որ հեռու, անյայտ ապագայում, երբ սօցիալիզմը աւելի սպառնալի կերպարանք կառնէ, երբ կազմակերպւած ու մարտական աշխատանքութիւնը իր անդադրում պայքարի մէջ դիրք դիրքի ետեւից զրաւելով, մօտենայ իր վերջնական յաղթանակին—հնարաւոր է, ասում ենք, որ այդ կրիտիկական վայրկեաններում այն ձախակողման ֆրակցիաները—բոլոր այդ բաղիկալները, հանրապետականներն ու *freisinnige*-ները իրենց Վլեմանսոյներով, Բարձիլայներով ու Բարտերով—դէպի յետ կքւեն, դէպի յետ շուռ տան իրենց անիւր և միանան յանուն կապիտալիզմի ու մասնաւոր սեփականութեան՝ այն յետադէմ, պահպանողական ֆրակցիաներին, որոնք թարգման են ագրարեանների, իւնկերների, լորդերի, բոլոր խոշոր կապիտալիստների շահերի... Անհնարին ոչինչ չը կայ. սօցիալական գալոց յեղափոխութիւնը ամենագիշտ ամենակենսական պրօցեսն է, որ պիտի ծնէ շատ ահաւոր անակնկալներ: Բայց մինչ այն, մինչ այդ հեռու, խորհրդաւոր «գալոցը» սօցիալիստական կուսակցութիւնները առաջ կը մղեն իրենց մասնակի նւաճումները, ըստ կարելւոյն շահագործելով այդ արմատական ֆրակցիաների տրամագրութիւնները:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԻՃԱԿԸ

ԲԱՂԷՇԻ ՎԻՃԱՅԻՒՄԻ ՎԻՃԱԿԸ 1907 ԹԻՒՆ

II

ԲԱՂԷՇ, 1 Մարտի 1908

Բարբարոսութիւններ Պուլանըխի և Մանազկերտի մէջ.—Մուշ գաղթած գաղթականութեան հարցով և Բաղէշը երկրաշարժի և դրամական տագնապների արհաւիրքներով քիչ հեռուներ, Պուլանըխի և Մանազկերտի մէջ, համիդիէ բերդեր և չէրքէզ գաղթականներ գործ կը դնէին անասելի խժոժութիւններ անօգնական հայերուն վրայ: Խալիդ պէյ անունով համիդիէ գնդապետ մը, արհամարելով իրմէ բարձրագոյն հեղինակութիւնները և ոտնակոխելով ամէն արդարութիւն, ապրիլ ամսու մէջ, ամբողջական կողոպտեց չէրվանշէյի գիւղը օրցերեկով, տանելով ոչխար և եզ ու իւրաքանչիւր տան վրայ տուգանք դնելով 10 ոսկի և 100 քիլօ ցորեն: Իսկ Սորկանի մէջ իր բռնութիւններուն դիմագրող երկու երիտասարդներ սպաննեց ոստիկաններու ներկայութեան:

Տարիներէ հետէ հայու արիւնով հսկայացած, հայի կողոպտւածներով յափրացած, և հայ կիները ու աղջիկները անպատեւելէն գազանացած, հազարապետ ընդապէյ (համբաւաւոր Բազախ) մալիսի սկիզբները Մանազկերտի Խան օղլի գիւղում բռնաբարեց երեք անչափահաս քոյրեր 10—15 տարեկան, որոնց կրտսերագոյնը մարեցաւ անսովոր լլկանքներու տակ: Իկնախօճա գիւղում կողոպտեց մէկ շատ հարուստ հայի մեծաբանակ ցորենը, գոմէշները ու ձիերը:

Մէկ ուրիշ հազարապետ, Սիւլէյման պէյ՝ կողոպտեց Պուլանըխի Խօնճալու գիւղը և ջանաց Լիզ գիւղէն արտաքսել հայերը, իրենց... նոր հայրենիքը, Կովկաս ուղարկելու համար: Չէրքէզները Օդընչար գիւղում փորձ ըրին բռնի գրաւել հայոց եկեղեցին և մզկիթի վերածել, և հայերի դիմագրութեան վրայ դաշուենցին մէկ երիտասարդ և ջարդեցին կնոջ մը գլուխը: Քաղաքում չէրքէզները բռնի տարին հայերի խոտն ու յարգը և դիտապաստ գետին փռեցին իրենց տարական իրաւունքները պաշտպանող երկու հայեր:

Եւ այս ամէն յիշատակութեան արժանի նկատւած դէպքերը, միայն երկու ամսոյ մէջ է որ տեղի կունենան: Խալափական վայրագութեան ցանկը աւելի չեմ երկարեր, ջղեր չը ցնցելու համար:

Սուլուխի կռիւը.—Անգամ մը ևս չարաբախտ Մշոյ դաշտը բոսորացաւ հայ թարմ և ջերմաջերմ արիւնով, անգամ մը ևս Արածանին իր սգաւտուր արիւնուն վրայ լսեց որդեկորոյս մայրերու ողբն ու վայնասունը: Մայիսի 27-ին (յունիս 9) պայթեց մի բուռն ու անհամեմատ ուժերու դիւցազնական կռիւ, հայ յեղափոխականներու և հարիւրաւոր թիւրք զօրքերու ու պաշիպօզուքներու միջև: Ինկաւ առիւծասիրտ հերոսը, Գէորգ Չափուշը, Սուլուխի մէջ, հարիւրապատիկ զօրեղ և նախադրձակ ուժերու ճնշման տակ: Ազատ շունչ մը քաշեցին ծիպրանցի Իպօն և նմանները, որոնք վերջի տարիներին Գէորգի անունէն և սխրագործութիւններէն սարսափած շատ քիչ անգամ

կը յանդգնէին դուրս գալ իրենց որջերէն: Հերոսը ինկաւ և Տարօնը զրկեցաւ իր քաջամարտիկ զաւկի ազգած հմայքի բարիքներէն:

Սուլուխի կռիւը անզուգական կռիւ մըն էր. մէկ կողմէն Սասունցի հերոսը, իր արիւնշաղախ եղբայրներու բողոքի և վշտերի բռնը ուսերուն վրայ, միւս կողմէն թիւրք հազարապետ մը չէրքէզ էմին աղան, մի քաջ և պարտաճանաչ զօրապետ: Վահաններու շկահիւնէն երկու քաջերն ալ տապալեցան իրենց փառքին հետ:

Կռիւի հետևանքով անգամ մըն ալ Տարօնի Եղեմը փոխեցաւ անմեղ հայերու սպանդանոցի մը և գազանային բնազդներէն տարւած մոլեռանգութիւնը խուժեց խաղաղիկ հայ ազգաբնակչութեան վրայ: Դուրս եկան պաշտպանները Վաղարշապատ անունով առաջակի մը առաջնորդութիւնով: 7 հայեր սպաննեցան և մէկ քանիներ վիրաւորեցան Սուլուխի մէջ, առեւանգեցան մէկ քանի կիներ, փախուստի հապճեպին մէջ քանի մը երախաներ խեղդեցան Արածանիի մէջ: Դարձեալ 4 հայեր սպաննեցան Ախճան գիւղի մօտ:

Կռիւի յաջորդ օրը Սէյդօյի Եուսուֆի առաջնորդութեամբ պաշտպանութեան յարձակեցան Ցրօնքի վրայ սպաննեցին 6 հայ և կողոպտեցին գիւղը, տարին բոլոր ոչխարներն ու անասունները: Ահաբեկի դաւ մը պատրաստեցաւ նաև Մշոյ հայերու գլխուն: Յունիս 20-ին ուրբաթ կէսօրւայ աղօթքէն յետոյ, որոշեւր էր կոտորած սկսիլ շուկային մէջ: Արգէն շուկաները գոց էին Սուլուխի կռիւէն յետոյ անապահովութեան պատճառով, և երկու օր առաջ բացեւր էր միմիայն կառավարչի տաճ ապահովութիւններու և առաջնորդի յանձնարարութեան վրայ: Նշանակեցան «պատրաստեւր էին կոտորածի և կողոպուտի ծրագիրը: Անպայման դիակներու դէմքեր պիտի բարձրանային Մշոյ փողոցներում եթէ բարեբախտաբար մէկ քանի անսանձ զինուորներ, կանխելով որոշեալ ժամը, չը յարձակէին շուկայում հայերու վրայ և չը վիրաւորէին 10—15 հոգի: Խուճապը սկսաւ. եկեղեցիներն ու վարժարանը փակեցան, և պահ մը կարծեցաւ թէ սև օրերը նորէն վերադարձան:

Մինչ Մուշ սոսկալի տագնապը կանցներ, Դաշտին մէջ սանձարձակ վայրագութիւնները կը շարունակէին: Սպաննութիւններ և մեծագանգաւ կողոպուտներ Շէյխ Եուսուֆի մէջ, Պաղլուի մէջ (գիւղը ամբողջապէս հրդեհեցաւ և 8 հերկերացի հայեր սպաննեցան հոս): Մեղիտի, Հերկերտի, Կօտի, Բեթարի, Մառնիկի, Արաղի, Ծխաւուի, Ալիճանի, Խարցի, Երիշթիւրի և այլն գիւղերու մէջ: Ընդամենը 50 հայ սպաննեցան բացի Մշոյ վիրաւորեալներէն: Երեք գիւղ ամբողջապէս կողոպուտեցան և հրդեհեցան, միւսները մասամբ կողոպուտեցան և քանդուցանուցան:

Հունձքերու ժամանակ բացարձակ անապահովութիւն կը տիրէր Դաշտին մէջ, շատերու խոտը չորցաւ արեւի տակ, հունձքերու ժամանակը անցաւ և տնտեսաստակէն քայքայուած հայերուն աւելացան նոր դժբախտութիւններ, նոր կսկիծներ:

Անկասկած ամէն հայ իր սրտի խորքերում փայփայանքներով կը անուցանէ որ Գէորգ Զավուչի արեւան շիթերէն ծնէին նոր Գէորգներ գրօշակիր հանգիստ:

Նալու մորթւող չարչարակիր ժողովրդի գոռ ու անսահման բողոքին և միանգամայն արագահաս և վրէժխնդիր բազուկը հարւածելու անխղճ և արիւնկղակ շարագործները:

ՄՈՒՇ, մարտ 23

Բեակցիան հետզհետէ մեծ չափեր կստանայ Ղաւարմ* բէկը մեզ համար մութ մնացած պատճառներով հանգիստ կառնէ իր շահատակութիւններէն: Գազանացած կառավարութիւնը արտաքին հալածանքները մեղմացնել կը ձեւացնէ ու ներքին պառակտումներ հանելու ետեւէ է, և շնորհիւ իր ստեղծած քաղաքական-տնտեսական վատթար կացութեանը մեծապէս կը յաջողի մեղի ոգիներ որսայլու, հակալեզափոխական շարժումներ յառաջ բերելու և արտաքին ու ներքին միացեալ ուժերով յեղափոխութիւնը խեղդելու, կանգնեցնելու: Այժմ բանտը գտնւած 300 հայ բանտարկեալներուն կը խոստանայ ներում, եթէ անոնք այլևս հրաժարին յեղափոխութենէ և համոզեն իրենց գիւղացիներուն հետու մնալ յեղափոխութենէ, տեղ չտալ գործիչներուն և հեռացնել զանոնք իրենց գեղերէն:

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԵՐԻՈՊԱ, ԱՍԻԱ.—Եւրոպական «հաւասարակշռութիւնը», որ խանգարւած էր Ռուսիոյ պարտութենէն իվեր, ինպաստ Գերմանիոյ, նոր մարդեղութիւն կը կրէ: Անգլիա դուրս գալով իր «փայլուն կղզիացումէն», որ կը կազմէր Մեծն Բրիտանիոյ քաղաքական հաւատարմը, իրերու զօրով կը կազմէ «համաձայնութեան» բողարկւած ձևին տակ, նոր համախմբում մը, հակակշռելու համար երբեակ դաշնակցութիւնը, որուն կռթնած գերմանական հեգեմոնիան, սկսած էր վտանգ մ'ըլլալ աշխարհի անգործութեան:

Ամենէն աւելի Անգլիան է որ իրաւունք ունի սրտնելու Գերմանիայէն, որուն տնտեսական և զինուորական հսկայ աճումը, մօտալուծ հարւած մը կսպառնայ իր տնտեսական և առևտրական և ծովային գերակշռութեան: Այս երկույնը, որ կը շօշափէ Բրիտանիոյ գոյութեան հարցը, չէր կարելի անտես մնալ, երբ մանաւնդ Գերմանիոյ համագերմանական մամուլը գոռգոչ բարձրացուցած է, և գրեթէ ասպարէզ կը կարգայ ամբողջ աշխարհի, և արդէն կը գուշակէ գերմանական գերիշխանութիւնը Եւրոպայի վրայ:

Անգլիոյ համար կենսական հարց է ուրեմն որ Գերմանիան շատ չզօրանայ, սակայն, ինչպէս դիտել կուտայ թերթ մը, Գերմանիոյ դէմ համաշխարհային հակակրութիւնը պէտք է միայն տնտեսականով բացատրել, այլ նաև այն բարոյական պատճառով, որ գերմանացիները իրենց կոպիտ, ամբարտաւան, եսասէր ու առուկուլ քաղաքականութիւնով, իրենց շուրջը ստեղծեցին ջղախոտ մթնոլորտ մը:

Մանօթ. Ղաւարմի սպանման լուրը անցեալ քուլ ծանուցւած, սխալ է:

Գերմանացիք, աւելի լուրջ խորհողները, կզգան այն ատելութեան երկաթէ օղակը որ կը սեղմէ զիրենք, և կը վերագրեն այդ իրենց կայսեր յիմար, յոխորտ և ցատկաւոր քաղաքականութեան, որ դէպ անդէպ, «երկաթէ բռնեցքներ» կուղղէ աջ ու ձախ և այսպէս տաղտուկի և զայրոյթի հոգեվիճակ մը առաջ կը բերէ շուրջը: Տնտեսական մրցումին և իր ցամաքային զօրութեան հետ, երբ Գերմանիա ուղեց նաև խել Անգլիայէն ծովերու տիրապետութիւնը, — «Գերմանիոյ մեծութիւնը ծովերուն վրայ է» — այդ ժամանակ Անգլիան, որ ձեռնպահ էր առաջ, նշմարեց իր հակառակորդին յետին դիտաւորութիւնը և միացաւ Ֆրանսային «սիրալիր համաձայնութիւնով» որ թաքուն և աճուն ուժ մ'ունէր իր մէջ: Երկու երկիրներին յարաբերութիւնները հետզհետէ աւելի սերտացան և ակնյայտնի էր որ ուշ չէր այն օրը երբ երկու պատմական հակառակորդները, իրենց հին հաշիւները մաքրելով, ընդհանուր վտանգին առջև և փոխադարձ շահերու պաշտպանութեան և ընդհանուր աշխարհի խաղաղութեան համար միանային: Մանչի երկու կողմը մտքերը հասունցած և լուսաւորւած էին այս մասին, երբ Ֆրանսայի նախագահը ֆալիէր մայիս 25-ին, այցելեց Անգլիա, անման և ամենաշքեղ ընդունելութիւնը եղաւ իրեն, որ երբեք Անգլիոյ ժողովուրդը ըրած ըլլալ օտար վեհապետի մը:

Եւրոպայի թագաւորը, և նախագահ ֆալիէր իրենց բաժակաճառերուն մէջ, ուղղակի ակնարկութիւն չըրին «դաշնակցութիւն» բառին, բայց իրենց «համաձայնութիւնը» շեշտեցին և ամրապնդեցին «տեւական» և «աւելի սեղմ» մակդիրներով, որ գրեթէ հոմանիշ է իրենց ըմբռնումով, «դաշնակցութեան»:

Գերմանական մամուլը, մանաւանդ ազգայնամոլ թերթերը, ամէն պաղարիւնութիւն և պատաճանաչութիւն կորսնցնելով իրենց «տեւական կատաղութիւնը» թափեցին դէպի Անգլիան և Ֆրանսան, որոնք դաշնակցելով կը ձգտէին դաւել Գերմանիոյ ապահովութեան դէմ: Պատերազմաշունչ ոգի մը կար անոնց սպառնական տողերուն մէջ, մասնաւորապէս Ֆրանսայի դէմ, որ «կերած ծեծը» մոռանալով կերպէր գեռ «փոխվրէժը» առնել և Անգլիոյ հետ դաւակցելով կը փորձէ, ինչպէս կուգէր ընել Ցէքսսէն, միջազգային «շրջանակի» մը մէջ խեղդամահ ընել զիրենք: «Պատանդ» պիտի առնենք Ֆրանսան, կը պոռան համագերմանական օրգանները, եթէ երբեք Գերմանիան Անգլիոյ հետ պատերազմի բռնէի: Գերմանիան կը պատրաստուի միջազգային ամէն պատահականութեան, որը անխուսափելի կը նկատէ արդէն:

Անգլիոյ թագաւորը շուտով կը մեկնի Ռուսաստան, Ցարին այցելելու: Երկու դարաւոր հակառակորդներու այդ ցոյցը, մեծ նշանակութիւն ունի, թէ Եւրոպայի և թէ Ասիոյ համար Միջազգային քաղաքականութեան դաւանանքներու մէջ յեղաշրջում մընէ որ, տնտեսական լայնածաւալ շահերու ընդհարումով, կը կատարուի: Ոչն երբեակ տեսակցութիւնը, նախաբանը կուտայ մեզի, ուժեղ երբեակ դաշնակցութեան մը, — այժմէն «երբեակ համաձայնութիւն» — հակակշռելու գերմանական երբեակը: Այս պարագային Իտալիոյ դիրքը շատ փափուկ է, ակամայ դաշնակցութեան պարտականութեան և աւանդական բարեկամութիւններու միջև չը գիտեր

ինչ դիրք բռնէ: Իտալիան *combinazione*-ներու երկիրն է սակայն և գիտէ իր հաւասարակշռութիւնը պահել:

Անգլիոյ ազատական թերթերը զայրոյթ կը ծարձաւեն որ իրենց թագաւորը այցելութեան կերթայ ցարին իւր «թշնամի մարդկայնական և ժողովրդական ամէն գաղափարի, և հովանաւորող սև հարկերակներուն»: «Ողջունել ցարը, կըսէ *Nation*, յայտարարել է թէ մենք անզգայ կը մնանք այս բռնապետութեան տեսարաններուն»: «Պայսերականութեան և բարձր բաղաքականութեան շահերը չեն կրնար գերադասուիլ մարդկութեան համակրանքէն և ժողովրդական սկզբունքէն», կըսէ «*Daily News*»: Նոյն ոգով գրաւոր և բերանացի բողոքեցին խորհրդարանի Աշխատաւորական կուսակցութիւնները և ազատական կուսակցութեան մէկ մասը:

Եւրոպական համախմբումները առարկայ ունին աւելի ասիական շահերը, մասնաւորապէս Մօսկի Արեւելքը որ ֆինանսական մեծ շահերու և ձեռնարկներու բաց դաշտը կը ներկայանար թիւրքիան, ամէն ժամանակէ աւելի, հետզհետէ կուլ կը գնայ միջազգային տնտեսական պայքարին մէջ և անոր ճակատագրին շուրջն է որ գայլերը կը սլքտան: Գերմանիա իր զարհուրելի թաթը նետած է արդէն փոքր Ասիոյ վրայ և եթէ այդ ընթացքով շարունակէ և թոյլ տուի, շատ ժամանակ պէտք չէ որ թիւրքիան բոլորովին գերմանական գերակշիռ ազդեցութեան տակ ինչայ: Նոր «երբեակ համաձայնութիւնը» իրականանալով Արեւելեան հարցը լուրջ և ծանրակշիռ կերպարանք կստանայ, որուն նախաբանը կը հանդիսանայ Մակեդոնիոյ հրատապ խնդիրը:

Սակայն Անգլիա կազմելով այդ ուժեղ երրորդութիւնը, զերծ չէ ներքին յուզումներէ և վտանգներէ: Հնդկաստանի ազգայնական շարժումը, որ երեւան եկաւ անակնկալ կերպով ու մային դաւադրութիւնով, Անգլիոյ համար մտահոգութեան կէտ մընէ: Հնդկական յեղափոխութիւնը ճիւղեր ունի արտասահման և երկրին մէջ: Հնդիկները կը պահանջեն ինքնօրինութիւն: Ինչքան ալ առ այժմ մարած համարուի այդ շարժումը, շնորհիւ ձեռք առնած միջոցներու, սակայն կարող է վաղը միջազգային պատերազմի մը տառն, յանկարծ պայթիլ և կաշկանդել Անգլիոյ քայլերը: Գերմանացիք, այդ նախատեսելով, կը սիրեն կուշակել որ եթէ Անգլիան Գերմանիոյ հետ պատերազմի բռնէի, իր ամբողջ կայսրութիւնը վրայ պիտի տայ: Գերմանացիք յոյս ունին մահմեդական աշխարհի վրայ, որոնք սուլթանի դրդումով, պիտի ընդվզին և փորձանք դառնան Անգլիոյ Ցարդ, Վիյոմի քաղաքականութիւնը եղած է, շոյել, սիրաշահիլ մահմեդական աշխարհը և անոր խալիֆան և ատով սպառնալ անգլիացիներուն: Հաւանօրէն Անգլիա պահանջած բարենորոգումները տալով Հնդկաստանին պիտի կրնայ լուեցնել հնդիկները, գոնէ երկար ժամանակի մը համար: Վը մնայ Եգիպտոսը, որ գեռ երկիւղ ազդելու շրջանին մէջ չէ:

Պարսկաստանը, չունենալով զինւորական հարկաւոր ուժը որ իր միջազգային իրաւունքները յարգել տայ,

կը բաւականանայ արդարութեան և իրաւունքի պլա-
տոնական բողոքներով երբ թիւրքիա և Ռուսիա, եր-
կուսեք իր սահմանները կը կրծեն և ոտնակոխ կընեն:
Ուրմիա և Սալմաստ գաւառները արիւնոտ ասպարէզը
եղած է քրդական ասպատակութիւններու, որոնք կը
կատարին, սահմանի թիւրք սպայակոյտի խորհրդով և
հրահանգով: Քրդերը ահ ու սարսափ կը սփռեն ամէն
տեղ և ռազմականները կը հանդիսանան թրքական
աւերակասիրութեան: „2էք կշտանար աւերակելէ“,
կըսէր պարսից ներկայացուցիչը, թրքաց Լահէյի ներ-
կայացուցիչին, ճիշդ այն պահուն երբ Ուրմիոյ հարա-
ւային մասի գիւղերը տարապարտ տեղը, աւեր աւե-
րակ կը դառնային թիւրք զօրքերէ և քրդերէ: Թիւր-
քիան սահմանին վրայ պատրաստ է, յարմար առիթին,
Ատրպատականի վրայ խոյանալ. քանի որ Պարսկաս-
տանը անգոր է, ներկայ ճգնաժամին, ոչ մէկ լուրջ
գիմադրութիւն ընել: Այս արշաւանքներու հետեւե-
քով, Պարսկական մէջիւրը, չունենալով ոտքին տակ
պինդ հող, և գտնելով ֆինանսական անելանելի տագ-
նապի մը առջև, իր հայրենասիրական բարձր գերին
մէջ անգամալուծած է, եթէ վաղը պետական հար-
ւած մը գայ վերջ դնել անոր համակրելի այլ դիւ-
ցազն ողբերգական գոյութեան:

Հիւսիսային կողմէն Ռուսիա, պատրուակ բռնելով
պարսկական Գարաբաղի մէկ քանի թափառիկ ցեղե-
րու աւազակութիւնները, ուզեց բռնանալ պարսիկ կա-
ռավարութեան վրայ և աւերեց ինքնագլուխ կարգ մը
խեղճ գիւղեր: Եւ եթէ ինչիւրը շատ առաջ երթար
Ռուսիա մտադիր էր Պարսկաստանի այդ մասը կուլ
տալ: Երկուստեք այժմ համաձայնութեան գալու վրայ
են և ինչիւրը պիտի վերջացած համարուի, քանի որ
պարսիկ կառավարութիւնը գոհացում կուտայ ռուսաց
պահանջներուն: Բայց Ռուսիան, ո՛հ, ան զօրաւորագոյ-
նի պահանջները ունի...

Ռուս-թիւրք պատերազմի լուրերը նոյն յամառու-
թիւնով չեն պտտիր, բայց յամառութեն երկուստեք
պատրաստութիւններ կը տեսնին, յանկարծակիի չգա-
լու համար, թէ և սուլթանը և ցարը կը շարունակեն
իրար ապահովել: Սուլթանը յայտնած է թէ ալլահը
վկայ, ինք Ռուսիոյ վրայ յարձակելու ոչ մէկ դիտա-
տաւորութիւն չունի. այլ Պարսկաստանի համար է,
կամ հայ յեղափոխութիւնը խեղդելու համար: Սակայն
մի անգամ լուրը նետուած է և զարկը տրւած, ճիշդ
այն առածին համեմատ թէ յշունը հաջելէն գայլ կը
բերէ:—Հետաքրքիր է հարցնել, ո՞ւմ համար են
այդքան ներուժ զօրահաւաք և ռազմամթերք, որ
սուլթանի կառավարութիւնը կը լեցնէ Հայաստանի
վիլայէթներուն մէջ, կամ Վովկասի մէջ համիսլամա-
կան փրօփականդը: Արդեօք Գերմանիոյ քաղաքակա-
նութիւնն է, թիւրքիան Վովկասի սահմանին վրայ
պատրաստ վիճակի մէջ պահել, Եւրոպական պատե-
րազմի ատեն, Ռուսիան ետեւէն կրակի մէջ առնելու
համար: Խորհուրդ է: Ով գիտէ, թերեւ, Թիւրքիոյ
բախտը պիտի վճռուի Հայաստանի լեռնադաշտին վրայ:

Իտալական նաւերը դեռ իրենց ցուկները չեն դար-
ձուցած թրքական ջուրերէն, որովհետեւ սուլթանը,
լիովին գոհացում չէ տւած և կը խաղցնէ Իտալիան:
Իտալական թերթերը կը նկատեն միւսիւլմաններուն
մէջ հակիրտական շարժում մը. Սուլթանի դէմ ցոյ-
ցեն իվեր:

Արեւելէն որովհետեւ սկսած է խաղաղիւ, կղզին գը-
տնաւած միջազգային զօրքերը, որոնք երաշխիք մըն էին
... սուլթանի վեհապետութեանը, մինչև տարիին վերջը
պիտի պարպին: Սուլթանը պարտք կը համարի բողո-
քել այդ հեռացումին դէմ և կը պահանջէ Եւրոպա-
յէն երաշխաւորութիւն ապահովող սուլթանի վեհախա-
նութիւնը ինչպէս նաև հոն գտնուող միւսիւլմաննե-
րու վիճակը: Հակառակ պարագային, կը պնդէ որ 20
հոգիէ ջոկատ մը զօրք գտնուի Օսմանեան դրօշակը
պահպանելու համար: Արեւելէն, կառարկէ Համիդի կա-
ռավարութիւնը, կարող է քաջալեր մ'ըլլալ միւս յու-
նաբնակ կղզիներուն մէջ խլրտում առաջ գալու Յու-
նաստանի միանալու համար... Ինչպէս Սամուր...

Յոյները ուրախ են որ իրենց երազը, Արեւելէն Յու-
նաստանի միանալու իղձը, իրականանալու մօտ է վեր-
ջապէս:

Յունաստանը թերեւ կերպէ, յանուն հելլենակա-
նութեան „մեծ գաղափարին“, երկրորդ անկախու-
թեան պատերազմ մը մղել թիւրքիոյ դէմ...

Ա Մ Ս Ա Ն Ո Ւ Ր Ե Ր

Սամուս կղզին նոր արեւնահեղութեանց թատր եղաւ:

Մայիս 25ին, ներքին և պարզ միջադէպի մը հետեւանքով,
յանկարծ թիւրք զօրքեր կղզին ցամաք ելան: Աղղեցիները
իրենց ինքնօրինութեան դէմ ստնձգութիւն համարելով,
կուի տեղի ունեցաւ Երկուստեք սպաննած և վիրաւոր-
ւած են 150 հոգի, մանաւանդ կիներ և երեխաներ: Սեյա-
նիկի վալին Ռէսէֆ փաշան, մարտանաւերով մեկնեցաւ
Վաթի (Սամուսի մայրաքաղաք), Պօլսէն ևս մարտանաւ և
զօրքեր ճամբայ ելան, կարգը վերահաստատելու համար:
Սուլթանի այլքան կորուկ միջոցի դիմելը արտակարգ կը
թւի: Աղղիին մէջ հեռագրաթերեր կտրւած ըլլալով՝ արտա-
քին յարաբերութիւնները խզեցան, ժողովուրդը բարձր
դիրքերու վրայ ապաստանած, պատրաստեցաւ գիմադրելու:
միւս կողմէն եւրոպական երաշխաւոր պետութիւններուն,
Անգլիա, Ֆրանսա և Ռուսիա, կոչ եղաւ որ նաւեր զրկեն,
թիւրքերու կողմէն կոտորածի առջև առնելու համար: Մօտ
150 կիներ, երեխաներ, սարսափահար, Շիրա կղզին ապաս-
տանեցան իրենց երեւոյթութեան մէջ արթննալով, պատ-
մութեան արիւնոտ սարսափելի լուրերը, որ թիւրքերը ձը-
գած են յունաց և առհասարակ քրիստոնէայ ազգերու
պատմութեան մէջ, և որոնք՝ խաղաղութիւնը վերահաստա-
տել ըսելով, կը հասկնան ընդհանուր և անգութ և սան-
ձարձակ ջարդ:

Սամուսից կրակ ըրին թիւրք մարտանաւերուն վրայ
որոնք, պատտախանած են, վախցնելու համար իբր թէ, ան-
ռումբ հարւածներով:

Թիւրք կառավարութիւնը կամբաստանէ տեղին յոյն
հիւպատոսը, որ հակառակորդ կուսակցութիւնը քաջալերելով,
պատճառ եղած է ներկայ խռովութիւններուն, և կը պա-
հանջէ անոր հեռացումը: Յոյն կառավարութիւնը չընդու-
նիր սուլթանի կառավարութեան մեղադրանքը և կը պա-
հանջէ որ թիւրքիա փաստաւորէ իր ըսածները:

Հատ մը թերթեր, ինչպէս և թիւրք աղբիւրէ, համ-

Հելլենական բնաւորութիւն կուտան Սամոսի շարժման, իբր թէ Սամոսիքը կուզեն Վրետէի պէս Յունաստանի միանալ: Այս գիտութեամբ լուրը ևս կը հերքեն Աթէնքի լրագրեւորը և կըսեն որ Սամոսի միջադէպը իշխանին և ժողովրդին միջև պարզ վէճ մըն է և ուէ կապ չունի համահելլենականութեան հետ, և թէ գրգռումը հետեանք է այն բանին որ տաճիկ կառավարութիւնը բռնաբարելով միջազգային դաշինքը, որ 1832 զեկտ. 11-էն ի վեր, կերպարանաւորէ կղզիին ինքնավարութիւնը, կղզին զօրք հանած է: Սամոսիքը բացարձակ կը յայտարարեն որ իրենք հաւատարիմ են վեհապետ տէրութեան, և պատրաստ են զենքերը վար դնել, բայց կը պահանջեն միանգամայն որ երաշխաւոր պետութիւնները նաեւ զրկեն զիրենք ապահովելու համար և հեռացնեն կառավարիչը՝ Անդրէա Կոփասիս, որ երբեք չէ սիրած կղզեցիներէն:

„Temps“ ֆրանսական մեծ օրգանը, կաւելցնէ այս առթիւ, թրքական զապուճները չափաւոր ըլլալու ասփոքութիւնը չունին: Եւ փորձառութիւնով գիտենք թէ ինչպէս Դուռը, երբ ասպարէզ գտնէ, կը վերահաստատէ կարգը: Եւրոպայի պարտականութիւնն է հսկել որ սահմանը չանցնի թիւրքիս, և սիկարէթներու ապստամբութիւնը կոտորածի չայլափոխուի:

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊԱԿԱՆ ԱԶԴԵՐ

Հ. Յ. Դ. Պալք Է-ըդ Շըլ. Ժողովս—գումարած 1908 ապրիլ 6-էն 22—ամողրադառնալով Դ-ըդ Ընդհ. Ժողովի տւած որոշումներուն և լսելէ ետք շրջամիս ըմկեր-պատգամաւորին տեղեկատուութիւններն ու լուսաբանութիւնները՝ կատարեց մտքերու փոխանակութիւն և կուգայ յայտարարել միաձայնութեամբ թէ՝

1) Նկատի ունենալով որ Պալք. շրջամի մախորդ արտակարգ Շըլ. Ժողովի կարգ մը որոշումները թէն ըստ էութեամբ հակառակ եղած չեն Ընդհ. Ժողովի որոշումներուն՝ բայց մէկ քամի հարցերու մէջ երևումապէս ամենը դաշմակ համգամամբ մը կը կրեն՝ իմչ որ արդիւնք է միմիայն Պալք. Շըլամի ունեցած հեռաւոր ու մեկուսացած դիրքին, և հետևաբար մոյմ հարցերու մկատմամբ ըմկերմերու առարկայական ծանօթութիւններէ զրկւած ըլլալու իրողութեամբ,

2) Նկատի ունենալով որ Դ-ըդ Ընդհ. Ժողովին բոլոր որոշումները բղխած են մեր կեանքին հասունացած պահանջներէն և համապատասխան մեր քաղաքական ու տնտեսական պայմաններուն:

3) Նկատի ունենալով որ Դ-ըդ Ընդհ. Ժողովը գրեթէ միաձայնութեամբ յետս մղած է ամջատմամ ամէն սկզբունք՝ որ կարող էր մեծ ու ամողարմանելի վմաս հասցնել Հայ Ազատագրական շարժման, Հայ Աշխատաւորութեան ընդհանրապէս և ճանկահայ Դատին մասնաւորապէս:

Թարգման կը համդիսամայ իր Շըլամին և կը յայտնէ իր սրտագին գոհումակութիւնը և ամխառն ուրախութիւնը Դ-ըդ Ընդհ. Ժողովի իմաստուն տնօրինութեանց և բեղմնաւոր արդիւնքին մկատմամբ, որոնց շնորհիւ ամգամ մըմ ալ սահմաններով ամջատւած, իրաւագուրկ և քաղաքական ու տնտեսական ազատութեամ կարօտ Հայ Աշխատաւորութիւնը համդիսաւորապէս կամրացնէ իր եղբայրութիւնը ու ամըմկնելի կը պահէ իր ճակատը՝ ընդհանուր թշմամիւն դէմ:

Հ. Յ. Դ.

Պալք. Է-ըդ Շըլամային Ժողով

1908 ապրիլ 22.

Ա Զ Դ

Հ. Յ. Դաշմակցութեամ շարքերից Զոռու Մամուկ կոչւած ամծը վաղուց իվեր մոռանալով իր կոչումը դարծել էր մի հասարակ սրիկայ, որը և իր կատարած հակակազմակերպչական և հակակոսակցական ըմթացքի և Դաշմակցութեամ ամուծը շահագործելում համար, եմթարկւած էր բազմաթիւ մկատողութիւնների և մախագղուշացման: Իսկ վերջին ժամանակներում շամտածի գործերում մասնակցելու և մամաւանդ շա մ տ ա ժ ի ս տ մ ե ռ ի մ կ ու ս ա կ ց ա կ ա մ զ է մ ք մ ա տ ա կ ա ռ ե լ ու հ ա մ ա ռ, Հ. Յ. Դ. Զորորդ Կ. Կոմիտէի որոշումով յամծմեց Կովկասեամ Ահաբեկիչ Մարմնի դատին, որի կողմից և եմթարկեց մահւամ պատժին, որը գործադրեց ապրիլի 22-ի երեկոյեամ:

Սա մի աւելորդ խրատական փաստ թող լինի բոլոր մրանց, ովքեր կը յամդգնեն կազմակերպութեամ ամուծը շահագործել:

Հ. Յ. Դ.

ԿՈՎԿԱՍՍԵԱՆ ԱՀԱԲԵԿԻՉ ՄԱՐՄՆԻ

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ՈՍԿԱՆԱՊԱՏԻ ԵՐԿՐԻ ԿՈՄԻՏԷ.—Յունար 1-ից մինչև դեկտ. 31-ը 1906 թ.: Հետեւալ խմբերից՝ Արմուրի ա. 206 ուրբի, Թուման 149. 20 Բաժժի 142.70, Սուր 141.50, Տալուրիկ 93, Հայրենասէր 92.50, Գրիսափոր Միայելեան 83.85, Հուր 79, Տանգանի 76, Հրայր 70.45, Նոր-սերունդ 69.80, Վեցդարեան 59.40, Կայծակ 57.45, Զուլարան 52.15, Ալագեազ 47.80, Սասուն 45.45, Կորին 44.65, Թուր ա. 46, Ապագայ 34.50, Յորդանան 30.82, Մասիս 30, Արմուրի թ. 30, Բայեղուր 29.40, Գաղափար 27.80, Վրէժ 27.55, Գեղկունի 26.75, Որոն 23.85, Թուր թ. 22.30, Նոր Յոյս 20.35, Անճուէր 18.45, Ազատ 17.40, Նոր-Երանդ 16.80, Հաւաս 10.80, Վազգէն 10.14, Մենակ 8, Ղարիպ 7.50, Ռահվիրան 3, Գ. Դ. 51, Դ. Յ. 13, Գ. Խ. 12, Ն. Մ. 12, Խ. 2. 6, Ա. Օհ 20, Մել. Բեդ. Գեդ 2, Եմնդ. Եմնիմ ժող. 161, Մ. Վ. 3. 55, Ս. Ե. Մ. 5: Երեկ. Ե. Երկայացում, Թուման խումբի երեկոյթից 16.83 Ա., Դ., Վ. Երեկոյթից 34, Ա. Երեկոյթից 8.41, Նոր-Սերունդ խումբի երկայացումից 24, Ես 58.7, Բ. Եմբակ. 48 ր. 15 կոպէկ: Գումար 2417 րուբլի 32 կոպէկ: 1907-ի ընթացում: Հետեւալ խմբերից՝ Սուր 7 րուբ. 50 կոպ., Յաւազ 59.95, Հայրենասէր 51.9, N N 28, Ճառագայթ 45.12, Ալագեազ 25, Վրէժ 24.15, Յորդանան 20.5, Սասուն 14.10, Ազատ 13, Բաժժի 11, Որոն 8.50, Գաղափար 7.40, Նոր-Երանդ 6.42, Վեցդարեան 6.40, Մասիս 3.20: Նւերներ՝ Ես. 12, Ա. 6, Ա. Օհ. 5, Գեղեկիկից 1: Երեկոյթերից 1906 թ. ապառիկից 18.50: Գումար 437 րուբլի 38 կ.:

Մամուկի տակ է շուտով լոյս կը տեսնէ

Ա Ր Ա Ր Ա Տ Ս Կ Ո Ի

“ՍՕՅԻԱԼԻՍՏԻ ՆԱՍԱԿՆԵՐԸ”

Լ “Յ” տ ե ս ա ծ է

Ս Ի Ա Մ Ա Ն Թ Օ Ի

“Հ Ա Յ Ո Ր Դ Ի Ն Ե Ր Ը”-Ի

Դ. Շարիք

Դիմել խմբագրութեանս: